

קומי רוני בלילה וגו' (איכה ב' י"ט).

ברוך המקום ברוך הוא שרחמיו מרובין על ישראל לעולם. אף על פי שסרחו במעשיהן וכעס עליהן רחמים שלו מקדימין עימהם בכל יום תמיד. שנאמר חסדי ה' עולם אשירה וגו' (תהלים פ"ט ב'). ואומר לדוד ודוד נספר תהילתך (נ"ג) (שם ע"ט י"ג). וכן הוא מפורש בקבלה על ידי ישעיה הנביא. שנאמר עם זו יצרתי לי וגו' (ישעיה מ"ג כ"א). ואומר חסדי ה' אזכיר וגו' (שם ס"ג ד'). ואומר אך עמי חמה וגו'. ואומר בכל צרתם לו צר וגו' (שם שם ח' וט'). אין לי אלא צרת ציבור. צרת יחיד מנין. ת"ל יקראני ואענהו [וגו'] (תהלים צ"א ט"ז). לכך נאמר בכל צרתם. אמר הקב"ה כל צער וצער שיש להן לישראל. כביכול אני עמהם. לו צר. אל תקרי לו אלא לי. ואומר ויאמר לי עבדי אתה וגו' (ישעיה מ"ט ג').¹ לכך נאמר קומי רוני בלילה [וגו']. מיכן אמרו כל תלמיד חכם שיושב בינו לבין עצמו וקורא ושונה. הקב"ה יושב כנגדו וקורא ושונה עמו. שנאמר נכח פני ה' (איכה שם). ולהלן הוא אומר. ויחננו אלה נכח אלה וגו' (מ"א ב' כ"ט). פניהם של אלה כנגד פניהם של אלה. ופניהם של אלה כנגד פניהם של אלה. אחריו מה כתוב. ויהי ביום השביעי ותחזק המלחמה וגו' (שם).² אילולי הדבר כתוב אי איפשר לאמרו. וכל האומרו נתחייב עליו מיתה.³

נכח פני ה'.⁴ מה ת"ל. לפי שרחמיו של הקב"ה מרובין על ישראל. בין על רשעים שבהן ובין על כשירין שבהן. ומנין. תדע לך שכן. צא למד מדוד מלך ישראל. שבאהבה שאהב אתו ובשמחה ששמח בו שיגר לו דברים ביד נתן הנביא. שנאמר ויהי בלילה ההוא וגו' לך ואמרת לעבדי לדוד וגו' כי לא ישבתי וגו' (ש"ב ד' ע"ד).⁵ מיכן אמרו כל הסועד את חבירו אפילו פת במלח. אפילו טובל ירק. אפילו תמרים אפילו גרוגרות. אף על פי שיש לו לאותו סועד מאה סעודות בכל יום כסעודת שלמה בשעתו. יחזיק לו טובה בפניו.⁶ לכך נאמר כי לא ישבתי בבית וגו'. כיון ששמע דוד כן. שחה מלא קומתו ארצה. ובא וישב לו לפני שכינה ואמר. אבי שבשמים יהי שמך הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים ותהא לך קורת רוח מישראל עבדיך בכל מקומות מושבותיהן על שנידלתנו ורוממתנו וקידשתנו וקילסתנו וקשרתה לנו כתר דברי תורה מסוף העולם ועד סופו. תורה שעשית. לא עשיתי אלא משלך. גמילות חסדים שעשיתי. לא עשיתי אלא משלך. ובשכר תורה קימאה שעשיתי לפניך הקניתי [ל] העולם הזה [לימות] (וימות) המשיח ועולם הבא. שנאמר ויבא המלך דוד וישב לפני ה' וגו' (שם י"ח). משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיה לו עבד. והיה אוהבו אהבה גמורה.

מאיר עין פרק י"ח.

¹ עיי' ספרי בהעלותך פ' פ"ד ובנסמן במ"ע שם אות כ"ה. והדרוש א"ת לו אלא לי לא נודע לי ממקום אחר. וס"ל דעל ויאמר אך עמי חמה הוא נמשך: ² במקרא כתוב יתקרב המלחמה: ³ כביכול שילחמו עמו. דוגמת אמרם ברכות י"ז ע"ב על הרהוקים מצדקת שהן יזונוק בזרוע כמעשיות דר"ח בן דוסא וחוני המעגל. ושם ל"א ע"ב בשם ר' אלעזר חנה הטיחה דברים כלפי מעלה וכו' אליהו הטיח דברים כלפי מעלה וכו'. ואמרו שם ל"ב ע"א ועתה הניחה לי וגו' א"ר אבהו אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו מלמד שתפסו משה להקב"ה כאדם שהוא תופס את חבירו בבגדו וכו': ⁴ הוא כעין דבר אחר. ואולי צ"ל ד"א נכח וגו': ⁵ במקרא כתוב אל עבדי אל דוד: ⁶ שהרי העולם ומלואו שלו הוא:

ובכל יום ויום שהיו מכניסין אותו לפניו. היה עושה לו כבוד גדול בפני כל עבדיו. משיב אותו העבד לפני המלך ואמר. אדוני המלך. וכי מה מלאכה עשיתי ומה קורת רוח מצאת ממני שאתה עושה לי כל הכבוד הזה לפני כל עבדיך. לכך נאמר ויבא המלך דוד וגו'. ולהלן הוא אומר. גושו הלום כל פנות העם וגו' (ש"א י"ד ל"ח). ואומר אל תקרב הלום (שמות ג' ה'). וכן הוא אומר. עד הלום.⁷ מהו עד הלום. [זו מלכות].⁸ ותדע שכן. ברוב מעשים טובים שמצא הקב"ה (מהו) [בדוד] עתיד הקב"ה להושיבו לימין שכינה. שנאמר נאם ה' לאדוני וגו' (תהלים ק"א א'). כא' זה צד. עושה אדם תורה קימאה לפניך. טומן אתה לו שכרו באלף אלפים פעמים לטובה. ואין כל ברייה יודעת. עשה אדם צדקה וגמילות חסדים קימאה לפניך. כופל אתה לו שכרו באלף אלפים פעמים לטובה. ואין כל ברייה יודעת. שנאמר ותקטן עוד וגו' (ש"ב שם י"ט). זה העולם הבא. שאין בו מיתה לעולם ולעולמי עולמים.⁹ וזאת תורת האדם (שם). שעשה תורה קימאה לפניך אדני אלהים. ועוד דבר אחר אמר לפניו (מהו ויסיף עוד דוד). [ומה ויסיף דוד עוד לדבר] וגו' (שם כ'). אשרי מי שיודע בלבבו מהו אצל אביו שבשמים וכל מעשיו בטחון על אביו שבשמים: אשרי מי שהוא ירא שמים בסתר. ונשען במי שהוא תפוס מגן ותרים בידו (שנאמר אלהי צורי אחסה). שכן מצינו בדוד שאף על פי שייסורין באין עליו היה נשען על מעשיו במי שהוא תפוס מגן ותרים בידו. שנאמר אלהי צורי אחסה בו וגו' מהולל אקרא ה' וגו' אפפוני משכרי וגו' בצר לי אקרא ה' וגו' (שם כ"ב ע"כ).¹⁰

מעשה בכהן אחד שהיה ירא שמים בסתר. והיו לו עשרה בנים מאשה אחת. ששה זכרים וארבע נקיבות. ובכל יום ויום היה מתפלל ומשתטח ומתחנן ומבקש רחמים ומלחך בלשונו עפר. כדי שלא יצא אחד מהן לידי עבירה ולידי דבר מכוער. מה היה עושה. בכל יום ויום היה מכניסן לבית פנימי. וישב ומשמרן בבית החיצון. ומתפלל ומשתטח ומבקש רחמים ומלחך בלשונו עפר כדי שלא יהא אחד מהן בא לידי עבירה ולידי דבר מכוער. אמר. לא יצאת אותה שנה [ולא שינתה] ולא שילשה. עד שבא עזרא והעלה את ישראל מבבל. והעלה אתו כהן עמהם. לא נכנס אתו כהן לבית עולמו. עד שראה כהנים גדולים ופירחי כהונה מבניו ומבני בניו עד חמשים שנה. ואחר כך נכנס אתו כהן לבית עולמו. ועליו הכתוב אומר. בטח בה' ועשה טוב וגו' (תהלים ל"ז ג').¹¹ כך אמר הקב"ה לישראל. בניי יש בהכלי הגוים שנותנין לעובדיהן אכילה ושתייה ומוזונות בעולם הזה. אין צריך לומר לעולם הבא. אבל אתם בואו לכם אצלי. שהכל שלי והכל מעשה ידי. שליש היום אני קורא ושונה. ושליש היום אני דן את הדין. ושליש היום אני עושה צדקה וזן ומפרנס ומכלכל את כל באי העולם ואת כל מעשה ידי שבראתי.¹² שנאמר בטחו בה' עדי עד (ישעיה כ"ד ד'). ששני עולמים שלי. שנאמר כי ביה

⁷ וכן. כמו וכאן: ⁸ כ"ה בב"ר פנ"ה ע"ש ומסברא הגהתי: ⁹ חיינו למרחוק: ¹⁰ סדרתי והגהתי מסברא ובד"ו הדברים משובשים ומקוטעים: ¹¹ הובא בילקוט תהלים ל"ז תני דבי אליהו מעשה בכהן א' וכו'. וגו' שלא יבא א' מהן לידי עבירה. וכ"ה בד"ו. וגו' לא יצאת אותה שנה שלימה. ובד"ו אותה שנה ולא שלש (וואי שיבוש). ובסוף ג' וכתוב בטחו בה' עדי עד ששני עולמות שלו וכו' כמו שהוא להלן. והשאר קטע: ¹² עיי' לעיל פ"ה:

ה' צור עולמים (שם). לפיכך כל הבוטחים בשמך באמת לא יבושו לעולם. שכן הבטחתנו על ידי עבדיך הנביאים. שנאמר ברוך הגבר אשר יבטח בה' (ירמיה י"ז ד). ואומר והיה כעין שתול על מים וגו' (שם שם ח):¹³

אשריהם הצדיקים שכך במחונן. שהן כמותין על אביהן שבשמים שברא את העולם בחכמה ובינה ודיעה והשכל. לכך נאמר והיה כעין שתול על מים ועל יובל וגו' (ירמיה שם). ואומר בעת ההיא יובל שי לה' צבאות וגו' (ישעיה י"ח ד). משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם. שהביא [עבדו] דורון [עבדו] לפניו איפה של חטים. טחנה ולא ביררה הרי זה דבר מגונה. ביררה ולא טחנה הרי זה דבר מגונה. וטחנה ולא הוציא ממנה סולת הרי זה מדה בינונית. אבל ביררה וטחנה והוציא ממנה סולת הרי זו מדה שלימה. כך תלמידי חכמים דומין בעולם הזה בדברי תורה. קרא אדם ולא שנה הרי זה דבר של גניי. שנה ולא קרא הרי זה דבר של גניי. קרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים זו היא מדה בינונית]. אבל קרא אדם תורה נביאים וכתובים. ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות. ושימש תלמידי חכמים. זו היא מדה שלימה. לכך נאמר בעת ההיא יובל שי לה' צבאות וגו'. לעשות רצון אביו שבשמים כמנחה לפני המלך. [ואומר] ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה (יחזקאל מ"ז י"ב). מה יש בנחל זה. יש בו תורה מקרא ומשנה ומדרש והלכות ואגדות. ומעשים טובים ותלמוד תורה. והכל נמשכין ויוצאין מלפני הגבורה. ועוברים ביניהם של ישראל. ותלמידי חכמים מיכן ומיכן. והכל מותקן ומונח לפניהם. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיו עבדיו ובני ביתו מסובין לפניו על השולחן. כיון שראה אותם שאכלו את המאכל ומתק עליהם. ושתו את המשתה ומתק עליהם. עמד אף הוא וצבר ציבורין ציבורים לפניו שאין להם סוף. כך תלמידי חכמים דומין בעולם הזה בדברי תורה. כיון שקראו את המקרא ושנו את המשנה ומתק עליהם. הקב"ה מרחם עליהם ונותן בהם חכמה ובינה ודיעה והשכל ומעשים טובים ותלמוד תורה. לכך נאמר ועל הנחל יעלה וגו' [כל עין מאכל לא יבול עלהו ולא יתם וגו' (שם)]. מה זית זה אין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. שנאמר שיר המעלות אשרי כל ירא ה' וגו' (תהלים קכ"ח א). יכול אתה לומר אף הגרים ועבדים שהן יראי שמים הרי הן בכלל אשרי. אם [לא] כן היה לו לכתוב שיאמר. אשרי חכמים. אשרי תלמידיהם. אשרי מלמדיהם. אלא מן המקרא של אחריו למד. יגיע כפיך כי תאכל אשריך (שם ב):¹⁴ מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ. שכל תלמיד חכם שאוכל משלו ונהנה מיגיעו. ואינו נהנה משל ציבור כלום. הרי הוא בכלל אשרי.¹⁵ וכל שלחן שאין תלמיד חכם נהנה ממנו אינו מבורך. שנאמר אין שריד לאכלו וגו' (איוב כ' כ"א). ואין שרידים אלא תלמידי חכמים. שנאמר ולשרידים אשר ה' קורא (ויאל ג' ה):¹⁶

¹³ בד"ו בשנינו סגנון: ¹⁴ הנהתי מסברא כפי הכרח הענין. ובברכות ה' ע"א דריש לה עולא גדול הנהנה מוגיע כפו יותר מירא שמים: ¹⁵ ועיי' לעיל פ"ה ובאליהו זוטא בפרק האחרון ובד"ו שם פ"ח: ¹⁶ בסנהדרין צ"ב ע"א איתאמרא חכי בשם ר' אלעזר. והיינו כמ"ש בחולין מ"ד ע"ב דשונא מתנות יחיה ור' זירא כי הוה מוזמנין ליה אמר אתייקורי הוא דמתייקרו ביי. במקרא כתוב ובשרידים:

אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך וגו' (תחלים שם נ). אשתך כגפן שהיא עושה פירות ולא כגפן שאינה עושה פירות: אשתך כגפן וגו'. כל זמן שאשתך בירכתי ביתך בניך כשתילי זתים. מה זית זה יש בו זית לאכילה. זתים ליבש. זתים לשמן. זתים לשמר. ושמןו דלוק בכל הנרות. כך כל זמן שאשתך בירכתי ביתך [ואינה דומה אלא לגפן זו שאינה זזה ממקומה לעולם] באין בניה מהן בעלי מקרא מהן בעלי משנה ומהן בעלי משא ומתן. מהן חכמים מהן נבונים ומהן יודעי [בינה] ודבר בעיתו. לכך נאמר אשתך כגפן פוריה: שניה לה טוה בשוק ומדברת עם כל אדם ונותנת עיניה בכל אדם. (גורמת לעצמה רעה ומתחייבת בעצמה ובבניה. מיכן אמרו. אשה גורמת לעצמה ולבניה שהיון בעלי מומין. כאי זה צד. מתגבהת על בעלה (גורמת לעצמה שהיון בניה בעלי מומין. מקללת יולדיו בפניו גורמת לעצמה שהיון [בניה] בעלי מומין. פעם בחוץ פעם ברחובות היא גורמת לעצמה שהיון בניה בעלי מומין. לא קוצה [לחלה] [לה חלה] בטהרה [ונודרת ואינה] מקיימת (שהיא גורמת לעצמה שהיון בניה בעלי מומין. ואינה מוצאה קורת רוח לעולם. ובשביל מעשיה [ה]מקולקלין היון בניה אחד חיגר וסומה ואחד שושה ורשע:¹⁷

תדע לך מיהן של תלמידי חכמים.¹⁸ כל זמן (של תלמידים [שתלמידי] חכמים בירכתי בית המדרש (בתוך) [מתוך] כך הקב"ה מרחם עליהם. [ונותן] בהם חכמה ובינה ודיעה והשכל ומעשים טובים ותלמוד תורה: מנין. תדע לך. צא למד מתינוק הזה. כשדנין אותו. אין דנין אותו. לא מהחלת מעשיו ולא משעה שגומלין אותו מן החלב ועד שעה שמכניסין אותו בבית רבו. כיון שבא אדם למקרא ולמשנה היניח את הכל פירש והלך לו [דנין אותו]:¹⁹ מנין לתורה שהיא משולה באשה. שנאמר ואמרתם על מה וגו' (מלאכי ב' י"ד). ואומר מצא אשה מצא טוב וגו' (משלי י"ב כ"ב). למד אדם. אהב התורה. הרי מדה טובה בעולם. יכול הוא שיבקש רחמים [ויפקפק את הרקיע ויביא מטר לעולם. לכך נאמר מצא אשה וגו'. ואומר כי כאשה עזובה ועצובת רוח קראך ה' וגו' (ישעיה נ"ד ו'): בזמן שישראל עושין צדקה ומשפט הקב"ה שמח בהן. מגיד ששמחתו עד סוף כל הדורות. שנאמר כי בחר ה' בציון וגו'. ואומר זאת מנחת עדי עד וגו' (תהלים קל"ב ו"ב ו"ו):²⁰ כך אמר להן הקב"ה לישראל. בניי מה שמחה יש לו לאדם בעולם הזה. אלא בדברי תורה בלבד. הא כל השמח בכסף ובזהב באבנים טובות ומרגליות מה שמחתו בהן לאחר שעת מיתה. לאחר שמחתך מות. מה יתרון לכל שמחתך. אבל אתם באו ושמחו עימי שמחה שלימה בדרך שאני שמח בכם לעולם ולעולמי עולמים. שנאמר כי אם שישו וגילו וגו' (ישעיה ס"ה י"ח):²¹

¹⁷ כל המדרש בדרך אגב אורחא. ועיי' בתובות ע"ב ע"א וב'. בד"ו בבא מתגבהת על בעלה משובשת וחסירה עד פעם בחוץ. ונוסחתו לא קוצה לה חלה בטהרה פשעה לה מן הנדה האמורה בתורה היא גורמת וכו'. ואני הנהתי עפי' המשנה דכחובות שם. ושם חני נמי ומשמשתו נדה. ועפי"ז יש להגיה לא קוצה לה חלה בטהרה ונודרת ואינה מקיימת פשעה לה מן הנדה האמורה בתורה הוא גורמת וכו'. ובסוף נוסחת הד"ו חיוין לה בנים חרין וסומין א' שומה וא' רשע: ¹⁸ השתא הוא חוזר לענינו דלעיל והוא כעין גופא בתלמוד. ואם נוסחתו נכונה צריך לפירש מיהן כלשון מיהן ענין דניאל ד' כ"ד ובד"ו תדע לך שכן ת"ל כ"ז שת"ח בית המקדש מתוך כך וכו'. וכולו משובש: ¹⁹ כ"ג להגיה מסברא: ²⁰ בד"ו ומגיד ששמחתו: ²¹ בד"ו משובש קצת. המאמר לאחר שמחתך מות וכו' נראה שהוא מובא ממקום אחר אבל לא ידעתי מזה:

לחדשיו יבכר (יחזקאל שם). למחדשי תורה. שמחדשין את התורה בכל יום תמיד. כבן בכור לאביו ולאמו שהכל שמחין בו. כאי זה צד. יש לו לאדם בן בבית רבו. יש בו תורה. שמחה מתחדשת לו בכל יום תמיד. עליו הוא אומר. בן חכם ישמח אב וגו' (משלי י"א). פשע בו חסך בו [ומוציא] חכמה ובינה ודיעה והשכל (מוציא) לדברים אחרים. עליו הוא אומר. חושד שבטו וגו' (שם י"ג כ"ד):²²

ד"א לחדשיו יבכר. למכבדי תורה. שמכבדין את התורה בכל יום תמיד. כאי זה צד. עיר שיש בה גוים ויש בה עשרה בתים של ישראל. ומשכימין ומעריבין לבית הכנסת ולבית המדרש. אעפ"י שאומות העולם נגד סביבותיהם היו מכבדין אותן ויריאין מהן. שנאמר על כי יכבדוך עם עז וגו' (ישעיה כ"ה ג):

כי מימיו מן המקדש המה יוצאים (יחזקאל שם). מפני שקלה שבמצוות הרי היא כחמורה. וחמורה הרי היא כקלה. אילו ואילו רפואה הן לישראל בין בעולם הזה ובין לימות המשיח ובין לעולם הבא. ואומר. והיה פרו למאכל ועליו לתרופה (שם). להתיר להן את הפח: ²³ בזמן שישראל עושין צדקה ומשפט הקב"ה שמח בהן. מגיד ששמחתו שמחה בהן אלף אלפים פעמים לטובה. כפליים יתיר מהן. שנאמר אל גנת אגוז וגו' (שה"ש י"א). מה אגוז זה יש בו ארבעה בתים. כך כל חכם וחכם מישראל שיש בו דברי תורה לאמיתו. יש בו חכמה ובינה דיעה והשכל. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שבא לימים ושנים לתוך ביתו. כשהוא בודק את עבדיו. אין בודקן לא על כסף ולא על זהב לא על אבנים טובות ומרגליות. אלא אומר. פלוני עבדי קרא ושנה. אמרו לו. קרא ושנה והעדיף על חברו. מיד מודה ועוזב את הכל. ²⁴ לכך נאמר אל גנת אגוז ירדתי וגו'. אילו מעשים טובים ותלמוד תורה שחכמי תורה מצפין להן. הכל מאין בא. מפי הקב"ה שידיו פשוטות לעושה תשובה. והכל שלו והכל מעשה ידיו. ולא הניח הקב"ה דבר בעולם שלא גלאו הקב"ה לישראל. שנאמר סוד ה' ליראיו וגו' (תהלים כ"ה י"ד). כי לא יעשה ה' אלהים דבר וגו' (עמוס ג' ז):²⁵

לא יראה כי יבוא חום (ירמיה י"ז ח). כל העוסק בתורה. בין בעולם הזה ובין לימות המשיח ובין לעולם הבא אינו רואה במדת פורענות העתידה לבוא. כמה היא דירתה. ²⁶ מדה בינונית לא חם ולא צונן. ואיזה זה. זה מועד חג הסוכות. שנאמר אנכי ה' אלהיך מארץ מצרים עוד אושיבך באהלים כימי מועד (הושע י"ב י"א).²⁷ ואומר והיה עליו רענן (ירמיה שם). שימצא קורת רוח בעולם. בזמן שישראל עושין רצון אביהם שבשמים מה נאמר בהן. זית רענן יפה פרי תואר וגו' (שם י"ב ט"ז). ואומר לא יראה כי יבוא חום וגו'. משלו משל. למה הדבר דומה. לעשרה בני אדם שבאו במסיבה אחת.

²² בד"ו משובש. ופי' חסך בו שחסך האב על בנו אעפ"י שפשע בו. והגהתי מסבירא: ²³ בד"ו חסר להתיר וכו'. ועיי' בסנהדרין ק' ע"א להתיר פה אלמים. דהיינו בתורה כמפורש בריש דברים רבה ודלא כרש"י שם: ²⁴ כל' שבזת העדיף. בד"ו משובש: ²⁵ בד"ו משובש. גלאו פי' גילה אותו דוגמת קנאו עשאו ונדומות: ²⁶ כמה היא דירתה של חמה. ובד"ו כמה היא דירת בינונית: ²⁷ במקרא כתוב ואנכי:

אחד הביא דגים גדולים. ואחד הביא דגים קטנים. ואחד הביא דגים מלוחין ותפלין. ואחד הביא כרוב ותרדין שלוקין. ואחד הביא בצים. ואחד הביא גבינה. ואחד הביא בשר של שור. ואחד הביא בשר של איל. ואחד הביא של עופות. אכילה אחת. הביאו על שולחנן. כל אחד ואחד נטל עשר אכילות והלך לתוך ביתו.²⁸ כך כיון שבא אדם לבית הכנסת ולבית המדרש ולמד מהן פסוק אחד דבר אחד הלכה אחת. כל אחד ואחד נוטל עשרה הלכות עשרה פסוקין עשרה דברים והנ[ו]לך לתוך ביתו. לפיכך הייתי אומר. אפילו ישב אדם ועוסק במעשה מרכבה ובכל מידות טובות בעולם. יניח את הכל וילך לבית הכנסת ולבית המדרש ולכל מקום שמחדשין בו תורה. שבישיבת בית הכנסת ובית המדרש שמחה מתחדשת לו בכל יום תמיד. וכן הוא מפורש בקבלה על ידי ישעיה בן אמוץ. ה' אלהים נתן לי לשון לימודים וגו'. ואומר ה' אלהים פתח לי אוזן וגו'. גוי נתתי למכים וגו'. ה' אלהים יעזר לי וגו' (ישעיה נ"ד ע"ז).²⁹ אילו דברים דבר ישעיה הנביא בישיבת בית המדרש. על ישיבת בית המדרש ועל חידושו מהו אומר. חדשים לבקרים [וגו'] ואכה ג' ב"ט:

וכשבאו פושעי ישראל לעקור מלכות מדוד מלך ישראל והשיבו אותו תשובה. מתוך תשובה שהושיבו באתה שכינה ועמדה למעלה ממנו. משיבה ואמרה לו. דוד בני. נשבע ה' ולא ינחם וגו' (תהלים ק"ד):³⁰ בוא וראה כמה גדולה כחה של תשובה. שממלכת את בני אדם בעולם. וקושרת לבני אדם קשרים בראשיהן. ומרפא את חולה מחוליו. ומצילתו מכל צער יגון ואנחה. ומצילתו מדינה של גיהנם:³¹ בזמן שישראל עושין רצון אביהם [שבשמים] מה נאמר בהן. והסיר ה' ממך כל חולי (דברים ז' ט"ו). בזמן שאין ישראל עושין רצון אביהם שבשמים מה נאמר בהם. שובו בנים שובבים [וגו'] (ירמיה ג' כ"ט): אשרי אדם שירא שמים מתוך שפל ברד מתוך ענוה מתוך תשובה ומתוך הדין:

דבר אחר קומי רוני בלילה. אין רוני זו אלא תורה. שנאמר אתה סתר לי וגו' (תהלים ל"ב ז'). ואומר שמחו ב'ה' וגילו וגו' (שם שם י"א). שמא תאמר. עד אותה שעה לא היתה להן שמחה לצדיקים.³² מצינו שהיתה להן שמחה בימי דוד. ושמחה בימי שלמה. ושמחה בימי אנשי כנסת הגדולה. ומנין שהיתה להן שמחה בימי דוד. שנאמר וישמח העם על התנדבם וגו' (דברי הימים ב' כ"ט).³³ ומנין שהיתה להן שמחה בימי אנשי כנסת הגדולה. שנאמר ויובחו זבחים גדולים ביום ההוא וגו' (נחמיה י"ב ט"ו):³⁴ אשריהם של צדיקים שאין שונא שולט במעשה ידיהם. שכן מצינו במשכן שעשה משה שלא שלט בו שונא. ולא נחפך שולחנו על פניו. אבל (במשכן)

²⁸ ג' בני בשר ד' מיני דגים. גבינה ובצים ושלוין כרוב ותרדין. ומאכלם ביצה גבינה ודגים ואה"כ בשר: ²⁹ במקרא כתוב ואדני ה' יעזר לי. בד"ו הדברים משובשים: ³⁰ דבור זה הוא למעלת התשובה שהזכיר לעיל במשל למלך שבדק את עבדיו: ³¹ קשרים. אולי הם ממין הקמיעות עיי' שבת פ"ז ע"ב. א"כ תכשיטין הן בישועה ג' כ' כעין קשר של תפילין: ³² עד אותה שעה. שהזהיר ירמיה ותתפלל עליה. ומייתו ראייה שהיתה להם אלא שנאבדה מהם: ³³ במקרא כתוב וישמחו: ³⁴ במקרא כתוב ויובחו ביום ההוא זבחים גדולים וישמחו וגו'. וימי שלמה נקטעו וחסד ובמקרא מצינו וילכו לאהליהם שמחים וטובי לב מ"א ח' ס"ו. וכדח"ב ז' י"ט שלח את העם לאהליהם שמחים וגו'. וכד"ו הדברים מקוטעים לגמרי:

[במקדש] שעשה שלמה שלט בו שונא ונהפך שולחנו על פניו. אבל במקדש האחרון שעמיד הקב"ה לבנותו בעגלא ובזמן קריב (לא שלט) [אינו שולט] בו שונא לעולם. והקב"ה דר בו לעולם ולעולמי עולמים: ³⁵ צא למד מה בין סיעתו של משה לסיעתו של שלמה. בסיעתו של משה מהו אומר. (ויצא) [ותצא] אש מלפני וגו' (ויקרא ט' כ"ד). בסיעתו של שלמה מהו אומר. וכל ישראל רואים ברדת אש וגו' (דברים י"ג). ³⁶ ואומר שמחו בה' וגילו וגו' (תהלים ל"ב י"א). יעלו חסידים בכבוד וגו' (שם קמ"ט ה'). ואומר יסר יסרני יה וגו' (שם ק"ח י"ח): וכן לאהל מועד בחורב. זאת התורה אדם כי ימות וגו' (במדבר י"ט י"ד). זאת התורה חפצי בה. חפצי בה. ³⁷ שנאמר יקרה היא מפנינים וגו' (משלי ג' ט"ו). ואומר ה' חפץ למען צדקו וגו' (ישעיה מ"ב כ"א):

פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום. ושנת בצורת הייתה. מצאני קודיר אחד. אמר לי. רבי. מאיזה מקום אתה. אמרתי לו. בני מיבנה אני ממקום חכמים ורבנים. ³⁸ אמר לי. רבי. בא ושב במקום שאני מראה אותך. ואני נותן לך חטים ושעורים ופול ועדשים וכל מיני קטניות כולן. אמרתי לו. בני אפילו אתה נותן לי אלא אלפי אלפים דגרי זהב אין אני מניח מקום תורה והולך אני במקום שאין בו תורה. אמר לי. רבי מפני מה. אמרתי לו. לפי שכל אותן בני אדם שאתה רואה בעולם הזה שמספיקין ועומדין (במקומם) ואין בהן דברי תורה. לאחר שעה מיתין והולכין להן. ³⁹ לפי שאין מליון אדם לבית עולמו אלא דברי תורה בלבד. שנאמר ולך תהיה צדקה וגו' (דברים כ"ד ט"ו). והלך לפניך צדקך וגו' (ישעיה נ"ח ט'): כל זמן שישראל עושין רצון אביהן שבשמים הוא בעצמו ניפנה עליהן לברכה. שנאמר אמת מארץ תצמח וגו' (תהלים פ"ה י"ב) אין השקפה אלא ברכה. שנאמר השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך וגו' (דברים כ"ו ט"ו). וכל זמן שאין ישראל עושין רצון אביהם שבשמים. הוא בעצמו נפנה עליהן לקללה. שנאמר וצבא תנתן על התמיד (דניאל ח' י"ב). אין תמיד אלא ישראל. בפשע (שם). זה פשעה של תורה. ותשלך אמת ארצה ועשתה והצליחה (שם). (האם השלכת) [הא אם השלכת] דברי תורה ארצה מיד עשתה והצליחה מלכות הרשעה: ⁴⁰

בוא וראה שלא כמידת הקב"ה מידת בשר ודם. כשבירך הקב"ה את ישראל בירכן מאלף עד תי"ו. מאם בחוקותי עד קוממיות ויקרא כ"ו ג' עד ו"ט.

³⁵ כ"נ להגיה ובר"ו הדברים משובשים יותר: ³⁶ במקרא כתוב בני ישראל וגו' האש: ³⁷ בר"ו מוקטע והסר. ואין זה דרוש רק השתעויות הלב. שדרשו ר' יונתן לזה המקרא אפי' בשעת מיתת ההא עוסק בתורה ורשב"ל דרשו אין דברי התורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליהן (שבת פ"ג ע"ב). ולפי שנמצא במקרא חפצי בה ב"פ. א' בישעיה ס"ב ד' לא יאמר לך עוד עזובה וגו' כי לך יקרא חפצי בה. ב' שם אמו של המלך מנשה היה חפצי בה. והתורה נמשלה לאשה. על כן קרא בהשתעויותו ב"פ חפצי בה חפצי בה וכוון למקרא ולמשנה: ³⁸ מאורע זה נכפל באליהו זוטא פ"א ושם איתא במקום למקום ומצאני כשדור אחד וכו' אמרתי לו מיבנה גדולה אני מעיר חכמים ורבנים וכו'. ובר"ו מוצאני קורית א' וכו' אמרתי בני אני ממקום פלוני חכמים ורבנים. ובאליהו זוטא שם ומצאני קסדור א' וכו' אמרתי לו מעיר גדולה של חכמים ושל רבנן אני וכו'. ויראה שעיקרו קסדור ונשתכש לקודיר. ואגב איראה למדנו שמיבנה היה. ורגומת זה הסיפור בבריתא דקנין תורה לר' יוסי בן קיסמא: ³⁹ כ"נ להגיה ובר"ו במקום שאין בהן ד"ת: ⁴⁰ כ"ה בר"ו. ועיי' בירושלמי ר"ה פ"ג ה"ח דאיתאמרא בשם שמואל. ועיי' להלן ובפסיקתא דר"פ איכה. ובעני השקפה עיי' בילקוט בשלח ר"ל. וברש"י פ' וירא בפ' וישקופו. ובירושלמי דמ"ש פ"ה ה"ח:

וכשקיללם מו"ו ועד מ"ם. מואם לא תשמעו ועד נעלה נפשם (שם י"ד עד מ"ד):⁴¹ כיוצא בדבר אתה אומר (א) [וכל] ישראל עברו את תורתך וסור לבלתי שמוע בקולך וגו' (וינאל ט' י"א) מה תלמוד לומר [את] תורתך. מלמד שעברו עליה מאל"ף ועד תי"ו:⁴² בוא וראה כמה גדול פשיעה של תורה. שלא חרב העולם בראשונה אלא בפשעה של תורה.⁴³ ולא חרבה ירושלים ולא חרב בית המקדש אלא בפשעה של תורה. שנאמר בפשע יעקב כל זאת (מיכה א' ה'). ואין זאת אלא תורה. שנאמר מי האיש החכם ויבן את זאת [וגו'] ויאמר ה' על עזבם את תורתי (ירמיה ט' י"א וי"ב):⁴⁴ ברוך המקום ברוך הוא שבחר בכם מתוך שבעים לשונות. ונתן בכם חכמה ובינה ודיעה והשכל שתהיו בטוחין בו בכל שעה ושעה:

דבר אחר קומי רוני בלילה. אין רננה זו אלא הודאת הייסורין. כאי זה צד. עשה אדם כל מה שעשה. באו עליו ייסורין לטובתו ולהציל מידיו כל מה שעשה. יעמוד אדם בחצי הלילה יכרך וישבת וירומם ויגדל ויקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם ברוך הוא. שנאמר חצות לילה אקום להודות לך וגו' (תהלים קי"ט ס"ב).⁴⁵ (וא) וכי דוד (לא) היה יודע לכונן חצות לילה. אלא אמרו. כינור היה תלוי למעלה ממיטתו של דוד. כשהגיע חצות לילה רוח צפונת מנשבת בו. והתחיל מנגן מאליו. לכך נאמר חצות לילה וגו'.⁴⁶ ואומר מכסה פשעיו לא וגו' (משלי כ"ה י"ג). וכי מה דברים יעזוב אדם לפני [ה]מקום. אלא עשה כל מה שעשה באו עליו ייסורין לטובתו ולהציל מידיו כל מה שעשה. לא יאמר. אני צדיק אני ישר. עלי יבואו ייסורין. אני מאכיל רעבים ומשקה צמאים. עלי יבואו ייסורין. אלא אל יסית אדם דברים במקום שאין יכול לדבר. ולא ידבר אדם דברים במקום שאין יכול לדבר. יסתכל אדם בעצמו וידע שאף לעצמו לא נשא הקב"ה פנים.⁴⁷ שנאמר בני בכורי ישראל (שמות י"ב). ולהלן הוא אומר בנים אתם לה' אלהיכם (דברים י"ד א'). וכשהוא מיסרן. אין מיסרן אלא לאמיתו. שנאמר וידעת עם לבבך וגו' (שם ה' ה'). וכי יש לך אדם בעולם שרוצה ברעתו של בנו. חס ושלום. כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו' (שם י" י"ז):⁴⁸

דבר אחר קומי רוני בלילה. אין רננה זו אלא שמחה. שנאמר כה אמר ה' רנו ליעקב שמחה וגו' (ירמיה ל"א ו'). ואומר רני ושמחי בת ציון (זכריה ב' י"ד). רני ברננות הרבה. ושמחי בשמחות הרבה. מפני מה. כי הנני בא ושכנתי בתוכך נאם ה' (שם). ואומר הסיר ה' משפטך וגו' (צפניה ג' ט"ז). ואומר ויראני ה' ארבעה חרשים (זכריה ב' ג'). משיח בן דוד. משיח בן יוסף. אליהו וכהן צדק:⁴⁹

ברוך המקום ברוך הוא שבחר בחכמים ולתלמידיהם ולתלמידיהם ותלמידיהם. ומקיים עליהם במידה שאדם מודד בה מודדין לו. וכשם שיושבי

⁴¹ ואיתאמרא בבבא בתרא פ"ה ע"ב בשם ר' לוי ועיי' בתנחומא פ' ראה וכו' קרא רבה פל"ה: ⁴² כן צריך להגיה וכן בד"ו משוכם והגיה כעין זה בעל זקוקין דנורא: ⁴³ דור המבול. ובד"ו חסד. כל' על התורה שניתנה לאדה"ר: ⁴⁴ עיי' פתיחתא ב' דאיכה רבתי: ⁴⁵ בד"ו מקוטע: ⁴⁶ בברכות ג' ע"ב איתאמרא בשם ר' שמעון חסידא ותובא בתרבה מקומות עיי' פסיקתא רבתי פ"ו במ"ע אות י"ד: ⁴⁷ שהרי בניו הם וכדמוסיק: ⁴⁸ בד"ו הדברים משוברים: ⁴⁹ בסוכה ז"ב ע"ב איתאמרא בשם ר"ש חסידא (ועיי' במבוא). בד"ו הדברים מקוטעים:

בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. שבכל יום שפנוי להן קורין לשם שמים ושונין לשם שמים. ויריאין בלבבן ומחקקין דברי תורה על פיהם. ומקיימין עליהן. כי קרוב אליך הדבר מאד בפ"ך וגו' (דברים ל' י"ד) [ומקבלין עליהן עול שמים. כך הקב"ה כביכול נותן להם שמחה לצדיקים בעל כרחם שלא בטובתן שנאמר נתת שמחה בלבי (תהלים ד' ע"ה)].⁵⁰ משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיתה לו גינת עצים סמוכה לתוך ביתו. ומזבלה ומעדרה ומשקה מים (מהשקה) [מהשוקת].⁵¹ ונותן לה זבל בזמנה. כל עץ ועץ שיש בה ימי זקנותו יפין לו מימי בחורותיו. כך כל חכם וחכם מישראל שיש בו דברי תורה לאמיתו. ימי זקנותו יפין לו מימי בחורותיו. שנאמר לא יבנו [ואחר ישוב לא יטעו] ואחר יאכל [וגו']. ואומר לא יגעו לריק וגו' (ישעיה ס"ה כ"ב וכו'). ואומר וקוי ה' יחליפו כח וגו' (שם מ' ל"א). דבר זה עתיד להיות בסוף ונעשה מקצתו היום:⁵²

דבר אחר קומי רוני בלילה. אין רננה זו אלא דרך שבת. כל זמן שישראל עושין רצון אביהם שבשמים אף הוא בא והשביח את שמו הגדול בפניהם. שנאמר רני עקרה לא ילדה וגו' (שם נ"ד א'). ואומר ובאו ורננו במרום ציון וגו' (ירמיה ל"א י"א): לפיכך הייתי אומר. חייב אדם שיברך וישבח וירומם ויגדל ויקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם ברוך הוא על כל טובות ורעות הבאות לו לאדם. הא באי זה צד. פגע בו ארי ולא אכלו. יברך וישבח וירומם ויגדל ויקדש לפני מי שאמר והיה העולם ברוך הוא. שמא לארי היה מזומן וחס עליו הקב"ה ולא אכלו. פגע בו דוב וזאב ולא אכלו[הו] ולא הכ[הו]. יברך וישבח ויגדל וירומם לפני מי שאמר והיה העולם ברוך הוא. שמא לדוב ולזאב היה מזומן וחס עליו הקב"ה ולא אכלו[הו] ולא הכ[הו]. פגע בו כלב ולא נשכו. יברך וישבח ויגדל וירומם לפני מי שאמר והיה העולם ברוך הוא. שמא היה מזומן לכלב וחס עליו הקב"ה ולא נשכו. פגע בו נחש או עקרב ולא עקצוהו. יברך וישבח ויגדל וירומם ויקדש לפני מי שאמר והיה העולם ברוך הוא. שמא לנחש ועקרב היה מזומן ולא עקצוהו. הכהו קוץ במקום בשר. ולא הכהו במקום גידין ועצמות. יברך וישבח וירומם לפני מי שאמר והיה העולם. שהכהו קוץ במקום בשר ולא הכהו במקום גיד ועצם.⁵³ כל המתפלל ונותן הודיה על הקלות (בחמורות) [כאילו הודה על החמורות].⁵⁴ למה. שהקב"ה פורע מן [הקלות ומן] החמורות. שנאמר על זאת יתפלל כל חסיד וגו' (תהלים ל"ב ה').⁵⁵

פעם אחת היו רבותינו (וחכמים) יושבים ואומרים [מהיכן אליהו בא]. מהן היו אומרים מזרעה של רחל. ומהן היו אומרים מזרעה של לאה. עד שהן יושבין ואומרים בא אליהו ועמד לפניהם. אמר להן. רבותיי אני איני אלא מזרעה של רחל. לא כך כתוב ביחוסו של בנימין. ועדשה ואליה וזכרי בני ירחם (רה"א ח' כ"ט).⁵⁶ אמרו לו. לא כהן אתה. לא כך אמרתה לאשה אלמנה. אך עשי לי משם עוגה וגו' (מ"א י"ז ג'). אמר להן. אתו תינוק משיח

⁵⁰ בד"ו הדברים מקוטעים ומשובשים ושם איתא ומקיימין עליהן עול שמים כביכול הקב"ה נותן להם שמחה לצדיקים בעל כרחם וכו'. ועפ"ז הגהתי וכל' אף שמתאבלין בליל הגלות: ⁵¹ כ"ז להגיה ובד"ו מהשקו: ⁵² בד"ו משובש ונעו' לעיל פ"ג: ⁵³ בד"ו הדברים מקוטעים ומשובשים ⁵⁴ כ"ח בד"ו: ⁵⁵ כ"ז להגיה: ⁵⁶ במקרא כתוב ויערשה ואליה:

בן יוסף היה. ורמז רמזתי לעולם שאני יורד תחלה לבבל ואחר כך
יבא משיח:⁵⁷

לראש אשמורות (איכה ב' שם). אפילו עני שבִּישֵׁרָאֵל ויש בו
[חכמה] נח לו להקב"ה יותר מאחאב מלך ישראל. שנאמר טוב ילד מסכן
וחכם וגו' (קהלת ד' י"ג).⁵⁸ ואומר תפילה לעני כי יעטף (תהלים ק"ב א').
כתפילה לעני כי יעטף עמד דוד בתפילה לפני הקב"ה. אמר לפניו. רבונו של
עולם אילמלא לא כתבתה לנו שלשים ורבעים בו בעולם.⁵⁹ אין אדם חי על
פני האדמה וחרב כל העולם כולו. אבל מה עשית לנו בחכמתך ובתבונתך.
כתבתה לנו שלשים ורבעים בו בעולם עד סוף כל הדורות. בודאי ה' ארך
אפים ורב חסד וגו' (במדבר י"ד י"ח). (לפני) [מפני] מה. מפני שאתה רחום
אתה חנון. אתה ארך אף אתה חסיד. ואתה צדיק ודן (אתם) [אתה] לבני אדם
איש כדרכיו. ומשלם אתה לבני אדם כל אחד ואחד איש כמעשיו. ומקיים
אתה עליהן במידה שאדם מודד בה מודדין לו. מפני מה. מפני שאתה
חפץ בטובה ואי אתה חפץ ברעה. חפץ אתה בטובה לעשותה בשמחה. אין

⁵⁷ ואם כהן הוא א"כ הוא משבט לוי מזרעה של לאה. וכן בב"מ קי"ד ע"ב דאשכחיה רבה בר
אבון בבית הקברות של עכו"ם וא"ל לאו כהן הוא כר וכו'. וחשיבו דקברות עכו"ם אינן מטמאין. ובתו'
האירובי ואמרי דאינו אלא דהויא בעלמא. וכן מציינו כשהיה קובר את ר"ע (נרמז בגליון במדרש ילקוט
משלי ט') בפסוק חכמות (נשים) בנתה ביתה) היה דוחה שאל' ובי אצ"ר כהן א"ל צדיקים אינן מטמאין
וכו'. ועיקר טעמו היה לפי שהיה מת מצוה וכו' וכן נמצא בתשובת גאון שכתב שיש בסדר אליהו
רבה שנחלקו עליו וכו' ואמר להם איני אלא מזרעה של רחל וכו' ומסיים התם אמרו לו תן סימן
לדבריהם אמר להן כך כתוב ביהוסף של בנימין ויערשיה וגו' אמרו לו לא כך אמרת לאתה אלכנה
וכו'. פי' לפי שכהן הוא היה רוצה ליטול חלה תחלה. אמר להם אותו תינוק משיח בן יוסף היה ורמז
רמזתי לעולם שאני בא תחלה. ע"כ. ובפסיקתא רבתי פ"ד ויקח אליהו. פתח ר' תנחומא שני נביאים
עמדו להם לישראל משבטו של לוי משה ראשון ואליהו אחרון וכו'. ובתרגום יונתן פ' פנחס ב'פ' הנני
נותן לו את בריתי שלום האנא גזר ליה ית קימי שלם ואעבדיניה מלאך קיים ויהי לעלמא למבשרא
גאולתא בסוף יומיא. ובפ' שמות ב'פ' שלח נא ביד תשלח תרגם שלח כדון שליחותך ביד פנחס דחמי
למשחלתא בכוף יומיא. והוא דעתיה דר' אליעזר בפדר"א פמ"ו והובא בילקוט ריש פנחס רא"א היסב
הקב"ה שמו של פנחס משמו של אליהו ז"ל וכו' ולפ"ז הוא כהן. והנה לפנינו באליהו זוטא פר' אחרון
פ"א היו רבותינו וכו' עד שהם יושבים ועוסקים בכך בא אליהו זכור לטוב וכו' מפני מה אתם מצטערים
אני איני אלא מזרעה של לאה. ויראה שהוא טעות וצ"ל מזרעה של רחל. ובד"ו ואומרים מהיכן בא
מזרעה של רחל זה אומר מזרעה של לאה עד שהן אומ' בא עליהן ועמד לפניהם א"ל רבותי אין אני
יודע אלא מזרעה של לאה ולא כתב ביהוסף של בנימין וערשיה ואליה זכרי בן ירוהם אמרו לו לא כהן
אתה וכו'. והנה הדברים משובשים. ובאליהו זוטא שם אליהו מהיכן בא מהו אומר מזרעה של רחל עד
שהן יושבין וכו' מ"מ אתם מצטערים איני בא אלא מזרעה של לאה. ובילקוט מלכים ר"ח הובא פ"א נחלקו
רבותינו אלו אומרים משל אומרים משל בנימין וכו' רבותי למה אתם חולקים עלי אני מבני
בית של רחל א"ל ולא כהן אתה וכו' שאני יורד תחלה לבבל וכו'. וקודם לזה הביא הא דבראשית רבה
פע"א אינן רבותינו שנחלקו. שפ' שם בגד אחיא גרד דביתא אתא גרד דעלמא. ופירשו אלו הרבנים.
בא מי שעתיד לגדל משותתין של אור' ומגו אליהו. ואחר שפתחו דאליהו משל לאה. הביאו מחלוקת
דרבותינו. אליה משל מ' ר' אליעזר אומר משל בנימין דכתיב ויערשיה וגו' ר' תנוראי אומר משל גד היה
התיר ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד וכו'. והדר מפרשי קראי כל חד אלביה דאירך. ואח"כ נסדר שם
(ונראה שהיא הוספה מאוחרת). פ"א נחלקו רבותינו בדבר אלו אומרים משל גד ואלו אומרים משל בנימין
וכו' ועמד לפניהם א"ל רבותינו מה אתם נחלקים עלי אני מבני בני של רחל אני. ובתו' ב"מ הביא הבר'
לראיה שאינו כהן. והוספה זו באה לסתור הפי' על בגד. ועכ"פ נוסחא מזרעה של רחל נראה עיקר
(ואירך בזה הענין במבוא): "כ"נ להגיה. ובד"ו מקום פנוי כמלה אחת: "כל' שבטו"ז הוא פוקד
על שלשים ועל רבעים:

שקוד אתה ברעה לעשותה באנחה. שנאמר כי לא אל חפץ רשע אתה וגו' (תהלים ה' ה'). ואומר ממעמקים קראתיך ה' וגו' (שם ק"א א'):⁶⁰ ועוד דבר אחד אמר לפניו.⁶¹ רבונו של עולם עני במה יקרא שמו לפניך. עשיר יקרא שמו על ממונו. על שום כסף וזהב. על אבנים טובות ומרגליות. על שם כל כלי חמדה שבעולם. אבל עני במה יקרא שמו לפניך. יקרא שמו על שם בנו. כיצד. עמד בנו וקורא בתורה בבית הכנסת. אומרים. זה בן מי הוא. זה בן איש פלוני עני הוא. ונמצאו הרבים מברכין (שמך) הגדול על ידיו. עומד בנו ושואל הלכה (מבית) (בבית) המדרש. אומרים. זה בן מי הוא. בן איש פלוני עני הוא. ונמצאו הרבים מברכין לשמך הגדול על ידיו בבית המדרש. הא למדת שאין הקב"ה נותן בנים לעניים במחשבה.⁶² שנאמר אל תגזול דל וגו'. כי ה' יריב ריבם וגו' (משלי כ"ב כ"ב וכו'):

פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום ומצאני זקן אחד. אמר לי. רבי. מפני מה [בעלי] בתים של ישראל נעצרים על הבנים מהיות להן. אמרתי לו. בני. מפני שהקב"ה אוהבן אהבה גמורה ושמח בהן ומצרפן. כדי שירבו רחמים לפניו. אמר לי. לא. אלא מפני שיש להן טינא בלבבן ונושאים נשים בלא פרייה ורבייה. אמרתי לו. בני הרבה [בעלי] בתים יש לנו וחמריהן הן ואין להן אלא אשה אחת ונעצרים על הבנים מהיות להן בנים.⁶³ תדע לך שכן. צא למד מאבינו אברהם שהיו עקרין שבעים שנה וחמש שנים.⁶⁴ והרבו רחמים עד שבא יצחק ושמחו בו. צא למד מרבקה שהיתה עקרה עשרים שנה והרבת רחמים עד שבא יעקב ושמחו בו. צא למד מרחל שהיתה עקרה ארבע עשרה שנה (בשתי) [בשני] ילדיהן והרבת רחמים עד שבאו שניהם ושמחו בהן. צא למד מחנה שהיתה עקרה תשע עשרה שנה וששה חדשים והרבת רחמים עד שבא בנה שמואל ושמחה בו.⁶⁵ אלא תפוס מידה ראשונה שאמרתי לך מתחילה. מפני שהקב"ה אוהבן אהבה גמורה ושמח בהן ומצרפן. כדי שירבו רחמים לפניו:

ד"א לראש אשמורות. אפילו עיר קטנה שבישראל ויש בה תורה. טובה לפני הקב"ה יתר משמרן ואין בה תורה. שנאמר אנכי שלומי וגו'

⁶⁰ וכל הענין שם. בד"ו הדברים משובשים: ⁶¹ בד"ו ועוד אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע וכו'. וזה הדרוש הוא מיוסד אמקרא נפשי לארצי משומרים לבקר שומרים לבקר (שם ו') דמירוש ברבא ותנחומא פ' בלק לא יטבח עד יאכל טרף כשהוא אומר ה' אחד נאכלין המהבלין מפניו ומלהשין אחריו בשכ"מלו ובורהו והוא נסמך בק"ש משומרי היום לשומרי הלילה וכו' וכשנגיע ממלך (בתקב"ה) [להקב"ה] השומרים כלילה מוסרין אותו לשומרי היום שני נפשי לה' משומרים לבקר שומרים לבקר. והכא דריש ליה בבוקר קורא בתורה בבית הכנסת. ובערב שואל הלכה בבית המדרש. וע"ב נקראו העניים שומרים לבקר שומרים לבקר: ⁶² כל' בטבע הענין שכן עלתה במחשבה לפניו. אלא ע"י תפלת דוד וזכות בתורה. בד"ו משובש ובלקט לך לך ר' ע"ה הובא זה בסמיו ובקוטל. כתב אל תגזול דל וגו' עני במה יקרא שמו לפניך וכו': ⁶³ חמרים עונתן א' בשבת כת"ה. כתובות ס"א ע"ב וס"ב ע"ב. ובד"ו משובש. ובלקט לך לך שם הובא המאמר וקטע זה: ⁶⁴ וכו' בילקוט שם ובד"ו שבעים שנה. והנה אברהם לא ניכר שהיה עקר עד שהיתה שרה ראוייה להריון וללדה. ושרה ילדה בת צ' שנה. הוצא מהם ע"ה ישארו ט"ו שנה שהיתה בת ראוייה להריון וללדה. ומסתברא דבת י"ד גיטתה בוגרת. וברבקה ורחל חשב מזמן שנישאו: ⁶⁵ בילקוט קטע מכאן ואילך וגו' ברחל עקרה י"ד שנה משני ילדיה. ובלקוט שמואל גרים לה לכולא. וחשבון י"ט שנה ויששה חדשים. שלא לקח את פנינה עד ששהה עס חנה עשר שנים ולא ילדה. ופנינה היו לה עשרה בנים שהוצרכה לעיבורן ולמינו מרתתה לכל הפחות עד שנפקדה חנה ט' שנים ויששה חדשים. ובד"ו הכל מקוטע ומשובש. ועיי' יבמות ס"ד ע"א:

(ש"ב ב' י"ט). אפילו עיר קטנה שבה.⁶⁶ מיכן אמרו. יש בו באדם דרך ארץ ומקרא בלבד. מוסרין לו (שני מלאכים) [מלאך אחד] לשמרו. שנאמר הנה אנכי שולח מלאך וגו' (שמות כ"ג). קרא אדם תורה נביאים וכתובים. מוסרין לו שני מלאכים לשמרו. שנאמר כי מלאכיו יצוה לך וגו' (תהלים צ"א י"ב). קרא אדם תורה נביאים וכתובים ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושימש חכמים. הקב"ה משמרו בעצמו. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיה מהלך בדרך ובנו עמו במדבר. כיון שהגיע לחמה ולשרב. עמד עליו אביו בחמה ועשה צל לבנו. כדי שלא יגע בחמה ובשרב. שנאמר ה' שומרך ה' צלך על יד וגו' (תהלים קכ"א ה').⁶⁷

אבי שבשמים יהי שמך הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים ותהא לך קורת רוח מישראל עבדיך בכל מקומות מושבותיהן. שאילמלי לא כתבת את הדבר הזה מי יכול לכותבו. ומי יכול לאמרו כמה שאמרת. הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכ"א ד'). משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיה יושב על כסאו וכלי של זהב מונחת לפניו. והיו עליה תאנים וענבים ורימונים. אגוזים תמרים וגרונרות. ותפוחים ואתרוגים. וישב עליהן וכיררן והניחן תאנים בפני עצמן. גרונרות בפני עצמן. אתרוגים בפני עצמן. ועד שנפנה לכאן ולכאן באתה הרוח ובללה אילו באילו. ושוב ישב עליהן וכיררן והניחן תאנים בפני עצמן. ענבים בפני עצמן. רמונים בפני עצמן. אגוזים בפני עצמן. תמרים בפני עצמן. גרונרות בפני עצמן. תפוחים בפני עצמן. ועד שנפנה לכן ולכן באתה הרוח ובללה אלו באלו. שני חכמים במשנה. עשרה יוחסין עלו מבבל. כהנים לויים וישראלים. גירי הללי וחרורי. ממזירי ונתיני שתוקי ואסופי (קידושין ריש פ"ד).⁶⁸ (האם) [הא אם] הניח הקב"ה ידו מישראל שנים שלשה דורות זה אחר זה. מתערבין במעשיהן והיון כשאר עממין. ואתם קפויי טובה בני קפויי טובה.⁶⁹ מפני מה אין אתם מודים ומשבחים ומכריזים (לאביהם) [לאביכם] שבשמים. שתפס אתכם בשתי ידיו על שני זרועותיו והוא זהיר בכם שלא תבואו לידי פסול. שנאמר אני ה' הוא שמי וגו' (שעיה מ"ב ח'). מפני מה אתם עושין דרכים זכוערין ודברים שאינן ראויים. ומבעתים אתם בייסורין הבאים עליכם. אבל מה אעשה כבר גזרתי עליכם שאתם בני ועבדיי. שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כ"ה י"ה). ואומר כה אמר ה' הנני צורפם ובהנתים (ירמיה ט"ו י').⁷⁰ ואומר וישב מצרף ומטהר כסף וגו' (מלאכי ג' ג').

פעם אחת הייתי מהלך בתוך גולה של ככל. ונכנסתי לעיר גדולה שכולה ישראל. ואין בה גוים. מצאתי שם מלמד תינוקות אחד. ויש לפניו מאתים נערים שרובן בני שמונה עשרה ובני עשרין שנה. (ואין רבן ביניה אלא בן אחד וכן בן בלבד). בשביל מעשיהן מקולקלן של אותן נערים מת רבן ומתה אשתו ומת בנו ומת בן בנו. ומתו כל הנערים שרובן בני שמונה

⁶⁶ כל' כיון שהיו שלומי אמוני ישראל הרי הוא כעיר ואם בישראל: ⁶⁷ הובא בילקוט שמואל שם ונשתבש שם קצת. עמד אביו מרוחק של חמה וצ"ל מרוחה של חמה. וכ"ה לקמן פ"ל שנכפל שם המאמר. ובד"ו משבשש ועיי' בתנהומא פ' ויצא ופ' משפטים וריש פ' ויקהל: ⁶⁸ עיי"ש בנוסחת המשנה: ⁶⁹ בד"ו אתם כפויי טובה מפני מה. וקטיעה היא. מאן דתני כפויי לא משתבשש ומ"ד קפויי לא משתבשש. והדבר צריך תלמוד: ⁷⁰ וכ"ה בד"ו ובמקרא כתוב ה' צבאות:

עשרה ורובן בני עשרים שנה. והייתי בוכה ומתאנח עליהן. בא עלי מלאך אחד. אמר לי. מפני מה אתה בוכה ומתאנח. אמרתי לו. לא אבכה ולא אתאנח על אילו שבאו לידי מקרא ומשנה ועכשיו הלכו להן כלא היו. אמר לי. יפה אתה בוכה ומתאנח. מפני מה הן עושין דרכים מכוערין ודברים שאינן ראויים ומקלקלין את עצמן ומוציאין שכבת זרע חנם. הן לא ידעו בעצמן שמיתה משנתן.⁷¹ אם כך היא מידה למה נתנה משנה לחכמים (קידושין פ"ד בגמרא פ' ע"ב). לא יתייחד אדם עם שתי נשים.⁷² אבל אם תאמר אשה אחת מתייחדת עם שני אנשים.⁷³ אין הלכה כן. שאם יעמוד אחד (ובא) [ויבא] עליה בעבירה אין כאן עדות שלימה. אבל אשה אחת מתייחדת עם שלשה בני אדם. שאם יעמוד אחד מהן ויבא עליה בעבירה יש בן עדות שלימה.⁷⁴ [ו]מה הפרש בין שנים לשלשה.⁷⁵ אלא זה ששנו שלשה. לא שנו אלא בתלמיד חכמים ובחכמים גדולים. אבל בפריצים אפילו עם מאה לא תתייחד.⁷⁶ שנו חכמים במשנה. רווק לא ירעה את הבהמה. לא ישנו שני רווקים במלית אחד (שם פ"ב ע"א).⁷⁷ ואף זו הלכה רווחת בישראל. כל שעסקו עם הנשים לא יתייחד עם הנשים. כגון הסרדין והסרקות והנקרות והגרדיים והחייטים והרוכלים והספרים והכובשים.⁷⁸ אם רוצה אתה ללמוד וחפץ אתה בדברי תורה. צא למד מראשו של ענין תחלת מעשים כולם. כשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל עליהם תורה מסיני. אמר לו הקב"ה למשה. לך אל העם וקדשתם וגו' (שמות י"ט). בא משה ואמר להם. היו נכונים לשלשת ימים [וגו'] (שם שם ט"ו). וכי מאשה בלבד אמר להם. אלא כך אמר להם. כדלו עצמכם מעבירה ומגזל ומדבר מכוער. כדי שתהיו כולכם טהורים בשעה שתעמדו על הר סיני.⁷⁹ בא יהושע ואמר להן. [התקדשו] כי מחר יעשה ה' בקרבכם נפלאות (יהושע ג' ה'). ואומר הכינו לכם צידה (שם א"י). וכי צידה (בלבד) היתה שם.⁸⁰ והלא אינן אלא אוכלי המן. (כשהיו מלקטין אותו בבקר בבקר ומניחין אותו עד הערב ולערב היה כלא) [כלה] מידן. [מה] תלמוד לומר והכינו לכם צידה. אלא אם כן [כך] אמר להם. עשו תשובה כדי שתיכנסו לארץ [ותאכלו מתבואת הארץ]. שנאמר וישבות המן ממחרת: יצא

⁷¹ הגהתי ע"י ההכרה ובר"ו משובש יותר. משנתן. כ"ה גס בר"ו. ונ"ל שהוא שו"ן וימנית. אמר"ש אמרתי לי חשוק שפתותיך זו בזו. אבל מקרא אקרא. אפרים כאשר ראיתי וגו'. ואפרים להוציא אל הורג בניו (תושע ט"ז): ⁷² בר"ו למה ניתנה משנה וכו'. וכן נכון שהוא בנפעל. וקושיהו היא דמישמע דעם ג' וד' מתייחד וכמו שכתב רש"י שם פ"ב ע"א בפירוש הרי עכ"פ יבא מתוך כך' ללקלך את עצמו ולא יתייחד כלל אלא אם כן אשתו עמו: ⁷³ כל' דלא נקט רישא אלא משום סיפא: ⁷⁴ עיי"ש בגמרא פ"א ע"א: ⁷⁵ כשם ששנים אין מתיישיין זה מפני זה כמו כן בשלשה: ⁷⁶ איתאמרא שם בשם ר"י אמר רב. גרסינן שם אבותניתן מאי טעמא. ופרש"י לא יהיה עס ב' נשים כאשר שמתייחדת עס ב' אנשים. תנא דבי אליהו הואיל ונשים דעתן קלות עליהן. ולפינו הכא ליתא. ⁷⁷ הוא דעתיה דר"י והכמים חולקין דלא נחשדו ישראל על כך: ⁷⁸ זו הוא ברייתא שם דתנו רבנן. וג' תתם הצורפים והסרקות והנקרות והרוכלין והגרדיים והספרים והכובשים. שהם שבעה. והכא מוסף והחייטים. ואפיק צרפים ועייל סרדים שהם שמונה. ובתוספתא כת"י הוצאת מוהרמ"ש צוקערמאנדל גרים הסרדין והסרקות והגרדיים והרוכלין והנקרות והחייטין והספרין והכובסין. שהם שמונה כמו דתני הכא אלא דהתם ג' סרדין. ונוסחת הסרדין יש לפרש המסיד הבתים בסיד. ונוסחת הסרדין יש לפרשה מלשון המשנה דכלים פ"ה מ"ג ופס"ו מ"ב עיני כלים הצריכים לאפיה בתנור. אי נמי עיני רשתות דהיינו סבכה לנשים עי' בפ"ר ע"ש. ואינך פירשם רש"י. והסרקות והנקרות. אולי צ"ל והסרקות והנקרות ונשתבש. ויש לפרש הסרקות כמו סרקן בפס"ו שם דהיינו המושחים בשער ורלא כרש"י: ⁷⁹ בר"ו משובש: ⁸⁰ כל' צידה שמבינין לימים הרבה והלא אוכלי מן היו:

מלאך להחריב את כל העולם אמר בטל המן ובטלה תורה. שנאמר ויאמר
שר צבא ה' וגו' (יהושע ה' ט'). [אמר לו ומה יהושע וכי במנעלים אתה נועל
ואין אתה נוהג אבל על ישראל. שבטל המן ובטלה התורה. של נעלך:]⁸¹
לפיכך הייתי אומר. אשרי אדם שמרבה את ישיבה ואת הטורח
(ומעט) [וממעט] את הסחורה. יושב והוגה בדברי תורה בכל יום תמיד.⁸²
וכן הוא מפורש בקבלה על ידי דוד מלך ישראל. אחת שאלתי מאת ה' וגו'
(תהלים כ"ז ד'): וכשיצאו לעי למלחמה נפלו מהן שלשים וששה צדיקים.⁸³
ובא יהושע וזקנים ונפלו על פניהם. ארצה לפני ארון ה' וגו' (יהושע ו' ו').
ויאמר יהושע אהה ה' אלהים למה העברת וגו' (שם שם ו'). מה אומר אחריו.
וישמעו הכנעני וכל יושבי הארץ וגו' (שם ט'). אמר לו. לא אני הוא שאמרתי
למשה רבך מתחלה. ועתה לך ואשלחך וגו' (שמות נ"ט).⁸⁴ ואמר לפני, בי ה'
שלח נא ביד תשלח (שם ד' י"ט). ואומר ומאז באתי אל פרעה וגו' (שם כ"ט).⁸⁵
ויאמר ה' אל יהושע קום לך וגו' חטא ישראל וגו' (יהושע י"ו א').
אמר לפניו. רבונו של עולם אמור לי אותו אדם שעשה כאותן מעשים. אמר
לו. מה יהושע. וכי אני [אדבר] היום לשון הרע. אתה לך ותעמיד שנים
עשר שבמי ישראל והשליך עליהן חבלים וגורלות. והוציא מהן אותו אדם
שעשה כאותן מעשים.⁸⁶ הלך יהושע והעמיד שנים עשר שבמי ישראל
והשליך עליהן חבלים וגורלות. והוציא מהן אותו האיש עכן בן זרח. באותה
שעה בכה עכן ביכיה גדולה ואמר. אוי לי. אף חרם שנמלו חברי מן
המדינים ונתנו לו למשה ואני לא נתתי לו. לפיכך באתה עלי בושה גדולה
וכלימה.⁸⁷ אמר לו. מה יהושע. השליך חבל וגורלות על אלעזר ועל איתמר
לא על אחד גורל נופל.⁸⁸ אמר לו. בני מה אתה אומר. אלא עשה תשובה

⁸¹ כך צריך להגיה וכד"ו ג"כ הדברים משוכשים. והוא בולקוט ריש יהושע וה"ל. תנא דבי אליהו
הכינו לכם צדה וכי צידה היתה נריכה שם והלא אינם אלא אוכלי המן שהיו מלקטין אותו בבוקר בבוקר אלא
כך אמר להם וכו' כמו שהגהתי. ועיי' עירובין ס"ג ע"ב ובמגילה ג' ע"א ובסנהדרין מ"ד ע"א. ואיתאמרא התם
סתמא כדבר שהיה מקובל בידם ועיי' רש"י שם. ולפי הגמרא אפשר דצ"ל בטל המן ובטל התמיד ובטלה
התורה: ⁸² בולקוט שם. את הישיבה וכו' וממעט בסחורה ויושב והוגה וכו' תמיד. והוא קטוע: ⁸³ דרמתי
כשלישים וששה איש. ומלת איש מורה על החשיבות. וס"ל כר"י בב"ב קכ"א ע"ב שלשים וששה ממש וכו'
בפרד"א פל"ה: ⁸⁴ במקרא כתוב לכה: ⁸⁵ נראה לעין שהמאמר קטוע. ומענינו נוכל ללמוד מה
השיבו. שאמר לו ב' דברים אמר משה. א' שהיה מסרב בשליחותי שאשלח אחר ואמר למה זה שלחתי.
ב' שהם על שמי הגדול שאמר ומאז באתי לרבר בשמך וגו'. אבל לא אמר ולו הוואלנו ונשב במצרים.
ומה השבתי לו עתה תראה וגו' ואמרתי לו אני ה' וגו' ושמי ה' לא נודעתי להם. ממש רבך היה לך
ללמוד. ואם תפך ישראל עורף. הוא לפי שחטא ישראל. ובסנהדרין מ"ד ע"א איתאמרא בשם רב. מ"ד
תחנונים ידבר רש ועישר יענה ענות. תחנונים ידבר רש זה משה. ועישר יענה ענות זה יהושע. ואמרו שם
מאי טעמא אלימא מישור דכתיב ויעיקום לפני ה' וכו' אטו פנחס לא עביד הכי וכו' ואלא מהכא למה
העברת העביר וגו' משה נמי מימר אמר למה הרעתה וגו' אלא מהכא ולו הוואלנו ונשב בעבר הירדן:
⁸⁶ בסנהדרין פ"ג ע"ב איתניא ברייתא דתנו רבנן בשעה שאמר הקב"ה ליהושע חטא ישראל אמר לפניו
רבישע מי חטא א' וכו' דילטור אני לך הפל גורלות וכו'. וכולא בתנחומא פ' וישב: ⁸⁷ עיי' בסנהדרין
שם: ⁸⁸ בברייתא שם. א"ל. יהושע בגורל אתה בא ע"ל אתה ואלעזר הכהן שני גדולי הדור אחס אם
אני מפול עליכם גורל על אחד מכם הוא נופל. ולנוסחתיה לא החזיק כל כך לומר אתה וכו'. ובתנחומא
פ' מסעי האריכו בזה הענין. ושם אמרו אפול הגורל בינך וכן פנחס וכו'. וגילו שם חז"ל עוד גדול בענין
מתחלקת שכמו של יהודה עם יהושע שהיה משכנו של אפרים. אמרו שם. מיד נפלה מחלוקת בישראל
ועמדו שבט יהודה במריבה והרגו בישראל כיתות כיתות כיון שראה עין כך אמר בלבו כל המקיים נפש
אתה וכו' מוטב שאורה פשעי וכו' מיד וישלח יהושע מלאכים וירצו האהלה וכו' כדי שלא יגבנו אותם
שבט יהודה וינסו במחלוקת וכו'. ודבר זה יפיץ אור על כל המאורע. כדוך שבהר בהם ובמשתתם:

כדי שתבוא לעולם הבא. שנאמר ויאמר יהושע אל עכן וגו' ויען עכן את יהושע ויאמר אמנה וגו' וארא בשלל אדרת וגו' (שם י"ט כ' וכו'). מיד רצו והביאום ונתנום לתוך ידו של יהושע. וזרקם יהושע לארץ. אמר על אלו נפלו מישראל שלשים וששה צדיקים חצי סנהדרי גדולה. טרף אותם בפניו. אמר לו [הקב"ה ליהושע]. מה יהושע. אני אמרתי שאצרוק את בני ואת עבדי כדי שידעו בי שאני מכיר לב כל אחד ואחד ואתה טרפת כללי בפניי. בני לא עשית כהוגן.⁸⁹ והיה יהושע מתאבל וה[לך] עליה עד שאמרה לישראל לבסוף. שנאמר ויאמר יהושע אל כל העם לא תוכלו וגו' (שם כ"ד י"ט).⁹⁰ אמר לו [הקב"ה]. יהושע שוב לשון הרע בפני. לא אני הוא שאמרתי לו למשה רבך מתחילה. עתה הניחה לי וגו' (שמות ל"ב י').⁹¹ וכיון שעמד לפני בתפלה והזכיר שמם של אבות שמעתי תפלתו מיד. לא אני הוא שבא דבר גדול לישראל על ידי מרגלים. וכיון שאמר לפני. סלח נא. סלחתי. לא אני הוא שכתבתי לדורות הבאים אחריו. מי אל כמוך נושא עון (מכה ו' י"ח). באותה שעה היה הקב"ה מגפף ומגשק את ידיו על חכמתו ועל בינתו. אמר. זה שכרי מעמכם שאני מדבר עמכם בכל שעה ושעה.⁹² תחת גערה במבין וגו' (משלי י"ז י'). הוקר רגלך מבית וגו' (שם כ"ה י'). בודאי יהא אדם יודע לפני מי הוא עומד. ומה דבר מדבר לפני מי שגדול ממנו. ושנו חכמים במשנה. אל תרצה את חבירך בשעת כעסו וגו' (אבות פ"ד מ"ח):

בקשו רחמים על בעלי בתים שבישראל (שבשביל) [בשביל] דרך ארץ שיש להן. על אחת כמה וכמה שיש בהן דברי תורה:⁹³ בקשו רחמים על שעוסקין עם הצבור לשם שמים. שמשלם להן הקב"ה שכר דרך ארץ בעולם הזה וקרבן קיימת להן לעולם הבא. שאין בעלי בתים שבישראל נעקרינן מן העולם ויורדינן לארץ אלא בשביל גסי הרוח. אימתי בזמן שישראל אוכלין ושותין ושבעין ומבעטין מתוך הטובה. והכתוב אומר. תחת שלש רגזה ארץ [וגו'] תחת עבד כי ימלוך וגו' (משלי ל' כ"א וכו'). כל אילו דברים אינן אלא בשביל גסי הרוח. שנאמר לפקוח עינים עורות וגו' (ישעיה מ"ב ז):⁹⁴

שמעוני אחי ועמי שלא תבואו לידי גסות הרוח. יסתכל אדם בעצמו וידע שלאחר מיתה ישא עינו לשמים ויאמר. מי ברא את אילו. חמה ולבנה כוכבים ומזלות. ארבע רוחות השמים וכל מעשה בראשית כולם. שבחכמתו ובתבונתו עם כל אחד ואחד כולם תלויים במאמר שפתיו. שנאמר בדבר ה' שמים נעשו וגו' (תהלים ל"ג י'). יחזור אדם ויסתכל במעשה ידיו של הקב"ה באדם ובבהמה ובעוף השמים ובדגי הים. שמוזנות כל אחד ואחד בידו ונשמת כל אחד ואחד מסורים בידו. שנאמר כה אמר האל ה' וגו' (ישעיה מ"ב ה'). לפיכך הייתי אומר. חייב אדם שיברך וישבח וירומם ויגדל ויקדש לשמו של

⁸⁹ עיי' בסנהדרין שם מ"ד ע"א ובתנחומא שם. בד"ו הדברים משובשים. ומה שהגהתי הוא בד"ו:

⁹⁰ וכ"ה בד"ו ובמקרא כתוב אל העם: ⁹¹ במקרא כתוב ועתה: ⁹² תרבה מחלה לה כאן מליצת האגדה. ואל תחמה שהרי גדולה מזו מחלה לה מליצת ישעיהו הנביא שאמר וגם הוא חכם ויבא רע (ל"א ב'). ומליצת ירמיה הירד כדורכים יענה (כ"ה ל'). אלא הנביאים והחכמים דברו על מנהגן של בני אדם: ⁹³ כ"ג להגיה: ⁹⁴ וקודם לזה כתוב אני ה' קראתיך בצדק וגו' לאור גוים. שנכתבו ישראל לפקוח עינים עורות וגו' ובשביל גסות הרוח יורדינן לארץ. ונתעורר לתפלה זו ע"י מעשה יהושע שאברו עליו ועשיר יענה עזות שגסות רוח שלטה בו:

מי שאמר והיה העולם ברוך הוא. על רוח וגשמה שנותן אותה לבעל הפיקדון בערב. ולבקר מחזירין אותה עליו. שנאמר אשר בידו נפש כל חי וגו' (איוב י"ב י'). בידך אפקיד רוחי וגו' (תהלים ל"א ו').⁹⁵

לעולם יהא אדם נאה בביאתו חסיד בישיבה וערום ביראה. ומרבה שלום עם [אחיו ועם] אביו ועם אמו. ועם רבו שלמדו מקרא ועם רבו שלמדו משנה. ואפילו עם כל אדם בעולם. יהא אדם מודה לאמת. ודובר אמת בלבבו. ומענה רך ישיב חמה (ומרבה שלום עם אחיו ואביו ועם אמו ועם רבו שלמדו מקרא ועם רבו שלמדו משנה ואפי' עם כל אדם בעולם). שנאמר מענה רך ישיב חמה וגו' (משלי ט"ו א').⁹⁶ אשרי אדם שאין בו עבירה ואין בו עון וחטא. ויש בו מעשים טובים ותלמוד תורה. שפל ברך ועניו. אמר הקב"ה. זה הוא הדר במרום עמו. שנאמר כי כה אמר רם ונשא וגו' (ישעיה נ"ז ט"ו). אמרו חכמים. מעשיך יקרבוך. מעשיך ירחקוך (ערוך סוף פ"ה). כיצד עשה אדם דרכים מכווערין ודברים שאינן ראויין מעשיו מרחיקין אותו מאצל השכינה. שנאמר כי אם עונותיכם היו מבדילים וגו' (שם נ"ט ב'). עשה אדם מעשים טובים ותלמוד תורה מעשיו מקרבין אותו אצל שכינה. שנאמר כי כה אמר רם ונשא וגו'. אמרו חכמים. את דכא ושפל רוח (ישעיה נ"ז שם) [אתי דכא]:⁹⁷ לא יאמר אדם בלבבו. הואיל ואין [כח] [בין] עבירה ואין [כח] [בין] עון וחטא [מתנבא] [אתנבא] על הכריות ואתגדל עליהן ביותר.⁹⁸ אלא יאמר לו. אל תעשה כן כדי שתמלא את ימך. ומודיעין אותו שטובה רוח נמוכה ונפש שפלה יתיר מכל זבחים שבתורה. שנאמר זבחי אלהים רוח נשברה (תהלים נ"א י"ט). מיכן אמרו. אדם מקריב עולה שכר עולה בידו. מנחה שכר מנחה בידו. חטאת שכר חטאת בידו. אשם שכר אשם בידו. שלמים שכר שלמים בידו. אבל מי שדעתו שפלה מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל זבחים שבתורה. שנאמר זבחי אלהים רוח נשברה.⁹⁹ אמר לו יעקב אבינו לבנו יוסף. בני אל תאמר. הואיל ואין בי עבירה ואין בי עון וחטא. אתנבא על הבריות ואתגדל עליהן ביותר. אבל אמר לו. אל תעשה כן כדי שתמלא את ימך. לא נתן הקב"ה חכמה בינה דיעה והשכל אלא לקדש שמו הגדול. שנאמר וימררוהו ורובו וגו' ותשב באתן קשתו וגו' (בראשית מ"ט כ"ג וכ"ד):¹⁰⁰ ואתם בשר ודם אין לכם לב. אם ה' לא יבנה בית שוא וגו' (תהלים קכ"ז א'). ואומר על חומותיך ירושלים וגו' אל תתני דמי לו [וגו'] (ישעיה ס"ב ו' ו"י)¹⁰¹ (ואומר):

שפכי כמים לבך (איכה ב' י"ט). מה מים הללו רבים הן לכל באי העולם ולכל מעשה ידי שברא בעולם. כך יהא אדם בכל איבריו לעשות רצון מי שאמר והיה העולם:¹⁰² דבר אחר שפכי כמים לבך. מה מים הללו

⁹⁵ עיי' לעיל פ"ב: ⁹⁶ עיי' לעיל פ"ג ובאליהו זוטא פרק אחרון: ⁹⁷ במקרא כתוב ואת. והגהתי מסבא עפי' הגמרא דסוטה ה' ע"א ואת דכא ושפל רוח ר"ה ור"ה חר אמר אתי דכא וכו' וכל האגדות שם הם בענין גסות הרוח: ⁹⁸ הגהתי כדלהלן ובד"ו איהא ואתנבא על הבריות. ואולי צ"ל אלך ואתנבא: ⁹⁹ בעין זה בד"ו. ואיתאמרא בשם ר' יהושע בן לוי בסוטה ה' ע"ב: ¹⁰⁰ בד"ו משובש. ופי' המקרא כתרנגומו שם. ותבת בתון נביאותית על דקים אוריותא בסתרא ושוו בתוקפא רוחצניה וכמו שפירשו רש"י שם. ובמיו היה לו כן. מידו אביר יעקב. ממה שאמר לו אבינו יעקב וקיים את דבריו: ¹⁰¹ במקרא כתוב ואל תתנו. וכזה סיים הדרוש על קומי רוגי בלילה. ומלת ואומר שיבוש ובד"ו ליתא: ¹⁰² פי' רבים מגדלים בניקוד קמ"ץ וחיר"ק. בד"ו משובש:

קורת רוח הן לכל באי העולם ולכל מעשה ידיו שברא בעולם (כך) בימות החמה ובימות הגשמים. [כך] יהא אדם עושה קורת רוח לפני מי שאמר והיה העולם:

ד"א שפכי כמים לבך. מה מים הללו חיים הם לכל באי העולם ולכל מעשה ידיו שברא בעולם. כך בית ישראל. (אין) [אני] כפרתן בכל מקומות מושבותיהן. אין מתקיימין אלא בדברי תורה: ¹⁰³ ד"א שפכי כמים לבך. מה מים חיים לעולם. כך דברי תורה חיים לעולם. מה מים [הללו]. אין בניינו של עולם אלא במים. אין העולם מתגדל אלא במים. ואילמלי מים אין העולם עומד. כן אלמלא ישראל ודברי תורה לא נתקיימו שמים וארץ. שנאמר כה אמר ה' אם לא בריתי יומם ולילה וגו' (ירמיה ל"ג כ"ה). [ואומר] כי זאת הברית אשר אכרות את בית ישראל [וגו'] (שם ל"א ל"ב): ¹⁰⁴

דבר אחר שפכי כמים לבך. מה מים הללו. אדם נותן זרעים בארץ ומעביר עליהן מים ומצמיח ומגדלין פירות וחיון מהן כל באי העולם וכל מעשה ידיו שברא בעולם. [כך] יהיו קמני רשעי ישראל וגירי או"ה לעולם הבא]. שנאמר כי אצוק מים על צמא וגו' (ישעיה מ"ד ג'). מיכן אמרו. לארבע כתות נחלקו ישראל באותה שעה. זה יאמר לה' אני [וגו'] (שם שם ה'). זה יאמר לה' אני. אלו צדיקים גמורים. וזה יקרא בשם יעקב (שם). אילו קטנים בני הרשעים. וזה יכתוב ידו לה' (שם). אילו רשעים שפרשו מדרכן וחזרו ועשו תשובה. ובשם ישראל יכנה (שם). אילו גירי אמת: ¹⁰⁵

דבר אחר שפכי כמים לבך. מה מים הללו מקוה טהרה הן לכל באי העולם ולכל מעשה ידיו שברא בעולם. שנאמר כל דבר אשר יבא וגו' (במדבר ל"א כ"ג). כך דברי תורה מקוה טהרה הן לישראל בכל מקומות מושבותיהן: בוא וראה כמה גדולה כחה של תורה. שמטהרת את פושעי ישראל בזמן שעושין תשובה אפילו מעבודה זרה שבידן. שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וגו' (יוחנא ל"ו כ"ה). אין מים אלא דברי תורה. שנאמר הוי כל צמא לכו למים וגו' (ישעיה נ"ה א'). אין טהורים אלא דברי תורה. שנאמר אמרות ה' אמרות טהורות (תהלים י"ב ז'): ¹⁰⁶

ד"א שפכי כמים לבך. מה מים הללו הולכין בנהר ושוב איני חוזרין לעולם. כך כל יחיד ויחיד מישראל שעשה מריבה עם חבריו. לא ישמר עליו קנאה ונקמה בלבבו ולא יתנאה עליו ודברי תורה לא ימנע ממנו. שנאמר אל תצא לריב מהר וגו' (משלי כ"ה ח'). לעולם אל תהי רגיל להשיב דברים כנגד בית דין שלמעלה. שאם יודקק לך להוכיחך אי אתה יכול לעמוד

¹⁰¹ שתתורה כשולה במים וקיומן של ישראל תלוי בד"ת: ¹⁰² כלו' שקום כל העולם כולו תלוי בד"ת כדמפרש שהלחל בניינו של עולם הוא במים. שמתחלה היה העולם מים במים. ומשנאמר וקו המים אין העולם מתגדל אלא בתן שאלמלא המים היה העולם חרב. אף כך ע"י התורה נבנה העולם כמ"ש בריש ב"ר צפת הקב"ה בתורת וברא את העולם. ואח"כ נקו ד"ת לתוך אומה הישראלית ותם בין האומות כימים על פני האדמה. ואין העולם מתגדל ועומד אלא ע"י ישראל ותורה. שאלמלא הן כבר שב העולם לתוהו וכוהו: ¹⁰³ נראה לעין שהמאמר מקוטע והגהתו עפ"י האדר"ב פל"ו ומכילתא משפטים פ"ה. וגרסין באדר"ב קטנים בני רשעים לא תיין ולא נדונין וכו' ואחרים אומרים באים הם ועליהם תוא אומר זה יאמר לה' אני וכו'. ובמכילתא שם האריכו בענין חיבת גרים ומסוים. וכן אתה מוצא בארבע כתות זהן עונות ואומרות וכו' ועיי"ש במ"ע: ¹⁰⁶ בד"ו משוכש. ועיי' לקמן פכ"א:

כתובות: ¹⁰⁷ שנאמר ריבך ריב את רעך וגו' (שם שם ט"ז). כאיזה צד. עבר אדם עבירה בשנה זו. כיון שהגיע יום הכיפורים ימחלו לו עליה. לשנה אחרת אל תזכירה ביותר. שכך (שנו) [אמרו] חכמים. מאה חניפים ולא אחד מגולה פנים. ¹⁰⁸ שנו חכמים במשנה. אם היה (כן) [בעל] תשובה לא יאמר לו. זכור מעשיך הראשונים. אם היה בן גרים לא יאמר לו. זכור מה היו מעשה אבותיך. שנאמר וגר לא תונה ולא תלחצנו (שמות כ"ב כ'). (כ"מ פ"ד. נ"ח ע"ב). ואומר לא תלך רכיל בעמך וגו' (ויקרא י"ט ט"ו) (ברוך הוא): ¹⁰⁹

דבר אחר לא תלך רכיל בעמך. שלא תהא רך בפוך וקשה בלבבך: ¹¹⁰ ד"א מה רכיל זה יש עימו מאה מיני בשמים. אף כל חכם וחכם מישאל שיש בו דברי תורה לאמתו יש בלבבו מאה מחשבות של מקרא. מאה מחשבות של משנה. ומאה מיני תשובות של תלמוד. שנאמר מי זאת עולה מן המדבר [וגו'] [שה"ש ג' ו']. כגון משה ואהרן וכל הדומין להן: כיצא בהן אתה אומר. דתן ואבירם הרשעים. שנתכוון אחד מהן ועשה מריבה עם חבריו. יש בלבבו מאה מחשבות של גזל ומאה מחשבות של עריות [ומאה מחשבות של שפיכות דמים]. ¹¹¹ שנאמר לתאווה יבקש נפרד וגו' (משלי י"ח א'). מפני מה. מפני שמספרין לשון הרע בארץ ועולה כנגד כסא הכבוד. וכן הוא אומר. שמו בשמים פיהם וגו' (תהלים ע"ט ט"ז). מפני מה. מפני שמכירין בה ועוברין עליה:

ד"א לא תלך רכיל בעמך. ארבע מדות יש באותו מקרא. שתי מידות של צדיקים. שתי מידות של רשעים. שתי מידות של צדיקין כיצד. צא למד ממשה ואהרן שנתכוונו ועשו שלום בין ישראל לאביהן שבשמים. בין ישראל לחכמים. בין חכם לחבירו. בין אדם לחבירו. בין איש לאשתו. מתוך דרכיהן נקבע להן שם טוב ולבניהן ולבני בניהן עד סוף כל הדורות. הוא אהרן ומשה וגו' (שמות י' כ'): שתי מידות של רשעים כיצד. צא למד מדתן ואבירם הרשעים שנתכוונו ועשו מחלוקת בין ישראל לאביהן שבשמים. בין ישראל [לחבירם] [לחכמים]. בין חכם לחבירו. בין אדם לחבירו. בין איש לאשתו. מתוך דרכיהן נקבע להן שם רע. להן ולבניהן ולבני בניהן עד סוף כל הדורות. שנאמר הוא דתן ואבירם (במדבר כ"ו ט"ז). ¹¹² הרשעים. מה לי לאמר כן. דתן ואבירם הרשעים. אלא הן דתן ואבירם שאמרו לו למשה במצרים. מי שמך איש שר ושופט וגו' (שמות ב' י"ד). הן דתן ואבירם הרשעים: כיצא בדבר אתה אומר. ויפגעו את משה ואת אהרן נצבים לקראתם (שם ה' כ'). ולהלן הוא אומר יצאו נצבים פתח אהליהם (במדבר ט"ו כ'): נאמר כאן נצבים ונאמר להלן נצבים. מה נצבים האמור להלן דתן ואבירם הרשעים. אף

¹⁰⁷ ב"ל שהוא כענין שאמרו ב"ה ט"ז ע"ב. ג' דברים מזכירין עונותיו של אדם וכו' ומוסר דין על חבריו. כל' לבי' שלמעלה ע"י ש': ¹⁰⁸ הגהתי עפ"י הר"ן והובא בילקוט קדושים ר' תרי"ב ושם איתא ג"כ שנו. וענין המאמר שאפי' אתה יודע שאין חבירך אלא מחנך לך טוב הוא יותר מאשר יבא בגלוי פנים ובעזות. ומקרא מלא הוא ויבחנו אויבך לך (דברים ל"ג כ"ט): ¹⁰⁹ מקרא דלא תלך רכיל ליתא במשנה אלא הוא מבעל הספר. ובילקוט שם קיטע המקראות לגמרי. ומלות ברוך הוא לא ידעתי כתיבן נשתרבבו לבא. או מה היה כתוב קודם לכן ונקטע ובר"ן ליתנייהו: ¹¹⁰ בילקוט קיטע זה ובר"ן משובש. ובתו"כ דרשו שלא תהיה רך דברים לזה וקשה לזה ועיי' כתובות מ"ו ע"א: ¹¹¹ מכאן ואילך קיטע בילקוט ובר"ן משובש: ¹¹² מכאן ואילך קיטע בילקוט שם:

נצבים האמור כאן דתן ואבירם הרשעים: כיוצא בו אתה אומר. ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים (שמות ב' י"ג). ולהלן הוא אומר ולא שמעו אל משה ויותירו אנשים ממנו (שם ט"ז כ'). מה אנשים האמור להלן דתן ואבירם הרשעים. אף אנשים האמור כאן דתן ואבירם הרשעים: מיכן אמרו. כל שאתה יכול לתלות ברשע תליהו.¹¹³ כי מה טיבו של אדם שמתכוון ועושה מחלוקת על מי שאמר והיה העולם.¹¹⁴ בא הכתוב ללמדך. שכל העושה מחלוקת על תלמידי חכמים. כאילו עושה על מי שאמר והיה העולם. שנאמר הוא דתן ואבירם קריאי העדה אשר הצו וגו' (במדבר שם). ויודעין דתן ואבירם הרשעים במשה ואהרן שכשירין הן ובני העולם הבא הן. ועמדו עליהן להרגן בלשונן: יודעין דואג האדומי ואחיתופל הגילוני בדוד מלך ישראל שכשר הוא ובן העולם הבא [הוא]. ועמדו עליו להורגו בלשונן. שנאמר יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות (תהלים י"ב ד'). גדולות שהן עבירות [גדולות] שבעולם: ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. כשם שחלקו לו כבוד לאחיתופל הגילוני וקראו לו יועץ. שנאמר ועצת אחיתופל אשר יעץ בימים ההם וגו' (ש"ב ט"ז כ"ג). כך חלקו כבוד לדואג האדומי וקראו לו גיבור. שנאמר מה תתהלל ברעה הגבור (תהלים נ"ב ג'). משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיה לו עבד. והיה אוהבו אהבה גמורה. והלבישו מאה בגדים נאים. סך לו מאה שמנים יפים. וחידש לו כתרים בראשו. כך חלקו לו כבוד לדואג האדומי וקראו לו גיבור. לכך נאמר מה תתהלל ברעה הגבור וגו' הוות תחשוב לשונך וגו' אהבת רע משוב וגו' אהבת כל דברי בלע וגו' גם אל יתצדק לנצח (תהלים שם ד' ע"ז). בין בעולם הזה ובין לעולם הבא. יתחק ויסחך מאהל (שם). זה בית המדרש. אמרו חכמים בין לעולם הזה בין לעולם הבא ובין לימות המשיח אף שיחתו לא תיזכר בבית המדרש. ושרשך מארץ חיים סלה (שם ז'). זה העולם הבא שצדיקים חיים וקיימים בו לעולם ולעולמי עולמים.¹¹⁵

ברוך המקום ברוך הוא שבתר בחכמים ובתלמידיהם ובתלמידי תלמידיהם. ומקיים עליהן. במידה שאדם מודד בה מודדין לו. כשם שיושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובכל מקום פנוי להן וקורין בהן לשום שמים ויראה בלבבם ומחזקין דברי תורה על פיהן. ומקיימין עליהן טוב לגבר כי ישא עול וגו' (איכה ג' כ"ג). [כך] כביכול אפילו ישאל אדם כל העולם כולו בשעה אחת נותנין לו מיד. שנאמר אספרה אל חוק וגו' שאל ממני ואתנה נזים נחלתך (תהלים ב' ז' ו'). אבל רשעים אינו כן. שנאמר לא כן הרשעים כי אם כמוץ וגו' (שם א' ד').¹¹⁶

ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. כשם שמשפטים לשון הרע בארץ ועולה עד כסא הכבוד. כן מלאכי חבלה יורדין מפי

¹¹³ עיי' בשמות רבה פ"א ופ"ה ופכ"ה (ושם איתא אר"ש בן לקיש נראה שהוא מ"ס והיה כתוב ארז"ל וטעה המעתיק) ובתנחומא פ' שמות. ועיי' בתרגום יונתן שמות ב' וט"ז. ובילקוט שמות ב' מה שהביא ממדרש אבכיר. ונראה שכאן הוא המקור לכל אלו המדרשים: ¹¹⁴ הוא חזר אל המקרא הוא דתן ואבירם וגו' אשר הצו וגו' בהצתם על ה'. ובד"ו וכי מה טיבו: ¹¹⁵ עיי' בסנהדרין ק"י ע"א כל החולק על רבו כאילו חולק על השכינה. ובענין דואג איתאמרא תתם ק"ו ע"ב בשם ר' יצחק כעין שררשו עליו כאן ובילקוט תהלים נ"ב מן הילמדנו. בד"ו משובש קצת: ¹¹⁶ כן צריך להגיה וכן הגיה בעל זקוקן דגורא:

הגבורה ונוטלין אותן ומשליכין אותן לתוך יקידת גיהנםם. משיבה גיהנם ואומרת. איני יכולה לו ואין כל העולם כולו יכול לו. והלא בעל הלשון הווה מן הארץ ועד הרקיע. שגר בו חציך בתחלה ואחר כך אקבלנו. שנאמר חצי גבור שנונים וגו' (תהלים קכ"ד). ואין גיבור אלא הקב"ה יתברך שמו לעולם ולעולמי עולמים שנקרא גיבור. שנאמר האל הגדול הגבור והנורא (דברים י"ז). גיבור הוא ועושה נוראות. ואומר ה' כגבור יצא וגו' (ישעיה מ"ב). רשעים גמורים הרי הם בתוך גיהנםם כציר ומוריים בתוך הקדידה. מה קדידה זו כיון שנותנין לתוכה ציר ומוריים מיד היא נחה. כך גיהנםם כיון שנותנין בתוכה פושעי ישראל מיד היא נחה. כיצד. הייתה מתרגשת. אמר לה הקב"ה. על מה את מתרגשת. אמרה לפניו. רבונו של עולם לא רגשתי ולא נתרגשתי ולא זעתי אלא כנגד רשעי אומות העולם לבד. שעומדין ומדברין דברים מכווערין כנגד ישראל. שנאמר שאול מתחת רגזה וגו' (ישעיה י"ד ט'). שוב היתה מתרגשת. אמר לה הקב"ה. על מה את מתרגשת. אמרה לפניו. רבונו של עולם תן לי ממכירין בה ועוברין עליה. והיה משיאה בדברים ואומר לה. שמא אין לך מקום. ונשבעת לו שיש (כ) [בה] מקום. שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה (ישעיה ה' י"ד). אין לכן אלא לשון שבועה. שנאמר לכן נשבעתי לבית עלי (ש"א ג' י"ד).¹¹⁷ מה תלמוד לומר וירד הדרה (ישעיה ס). אילו שעוברין עבירות בחדרי חדרים ובסתרי סתרים. במקום החשך ובמקום הטמון. ואומרים. מי רואינו ומי יודענו. שנאמר הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה וגו' (ישעיה כ"ט ט'). [ואומר] ויאמרו לא יראה יה וגו' (תהלים צ"ד). ואומר כי אמרו אין ה' רואה אותנו עוב ה' את הארץ (יחזקאל ח' י"ב).¹¹⁸ ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. כשם שעוברין עבירה בחדרי חדרים [ו]בסתרי סתרים. במקום החושך במקום הטמון. כך הקב"ה בוררן מחדרי חדרים מסתרי סתרים. [מ]מקום הטמון באבנים. מתוך (הפירות) [חפירות]. שנאמר בעת ההיא אחפש את ירושלים בנירות [וגו'] (צפניה א' י"ב). ואומר והיה חילם למשיסה [וגו'] (ש"א ג' ט'). לכך נאמר הדרה:¹¹⁹ ד"א הדרה. אל תיקרא הדרה אלא חדרה. אילו שחודרין על עבירות ועושין אותם לכך נאמר הדרה:¹²⁰ המונה (ישעיה ה' ט'). אילו שהולכים המונים המונים כיתות כיתות ובאין חמשה חמשה. עשרה עשרה. חמשה עשר [חמשה עשר]. וגונבין וגוזלין ומונין זה בפני זה. ואין בהן בושה לא מלמעלה ולא מלמטה. ונשבעין בשקר ומכחשין בבית דין. לכך נאמר המונה: שאונה (ש"א). זה שלום. כל אותן דברים אינן עושין אותם אלא מתוך השלום.¹²¹ לכך נאמר וירד הדרה והמונה ושאונה ועלו בה. [והרי היא נחה מיד]:¹²² ואתם צדיקי עולם שעשיתם לי רצוני בתורתי בכל יום. (כוא) [בואו וראו] במפלתן של רשעים גמורים שבישראל ושל רשעי אומות העולם.¹²³ כן הוא

¹¹⁷ במקרא כתוב ולכן. ודרוש זה בהרבה מקומות ויונתן תרגם לכן אמור לו כפ' פנחס בשבועה אימר ליה: ¹¹⁸ במקרא כתוב כי אומרים: ¹¹⁹ בד"ו הדברים משוכשים ומקושעים. ובענין הדרושים על לה"ר עיי' ערכין ט"ו ע"ב. ודרוש כאן הדרה כמו הדרה דלא מתמנעין רבנן בין ה"א לה"י ע"ד הנקין הנקין: ¹²⁰ שמוסבין על עבירות. והוא כולשון מקרא היא הרב חלל הגדול החדרת להם (יחזקאל כ"א י"ט). ובד"ו אל תקרי הדרה אלא שחודרין על עבירות. ויראה שהיא מן הדר בארמית. ובאמת אינו אלא קטוע ושיבוש: ¹²¹ כל' לפי שהם חיים שאנן ושליו שהרשעים בשלוח כעוה"ו: ¹²² כ"ה בד"ו אלא ששם כתוב הרי והנחתו והרי. והוא חוזר למעלה שאמר שבין שהרשעים בגיהנםם היא נחה: ¹²³ כן הוא בד"ו:

אומר. תזרם ורוח תשאם וסערה תפיץ אותם ואתה תגיל בה' ולקדוש ישראל תתהלל (ישעיה מ"א ט"ז):¹²⁴

[לא תשנא את אחיך בלבבך] (ר"א לא תלך רכיל בעמך). ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. כשם שהקב"ה יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים מגלגל ומעביר ואינו משמר קינאה ונקמה על ישראל בכל מקומות מושבותיהן ודברי תורה לא מנע מהן. כך יהא אדם מגלגל ומעביר ולא ישמור קינאה ונקמה בלבבו על ישראל בכל מקומות מושבותיהן ודברי תורה לא ימנע מהם. שנאמר לא תשנא את אחיך בלבבך (ויקרא י"ט ט"ז). [מה תלמוד לומר בלבבך]. בשנאה (מיושבת) [המיושבת בלב. וכו'] באחין מן האב ומן האם הכתוב מדבר. אינו מדבר אלא כנגד הקב"ה. שאין לו אחים לא בעולם הזה ולא לימות המשיח ולא לעולם הבא. אלא צדיקי עולם שעושים תורתו בכל יום תמיד. וקורא אותן אחיי ורעיי שנאמר למען אחי ורעיי אדברה נא שלום בך (תהלים קכ"ב ח'):¹²⁵

הוכח תוכיח את עמיתך (ויקרא שם). יכול אם יודע אתה שאין שונאך הוכיחתי. ואם לאו אל תוכיחתי. ת"ל הוכח תוכיח את עמיתך: ד"א את עמיתך. שעמך במצוות אתה מוכיח. ואי אתה מוכיח לרשע ששונאך. שנאמר יוסר לץ לוקח לו קלון (משלי ט' י). אמר ר' אלעזר בן מתתאי אם יש דבר בינו לבינך אמור לו ולא תהא חוטא בו. לכך נאמר לא תשנא את אחיך בלבבך [וגו'] ולא תשא עליו חטא:¹²⁶

הרי הוא אומר. בנפול אויבך אל תשמח [וגו'] (משלי כ"ד י"ז). ולהלן הוא אומר. באבוד רשעים רנה (שם י"א י"ז).¹²⁷ כיצד יתקיימו שני כתובים הללו. בתלמיד חכם שנצחק בהלכה היום. ובא לידו דבר למחר. אל תשמח לו. פן יראה ה' ורע בעיניו: אם ראית אחד מישראל שרוצה ברעתו של חבירו. זהו רשע גמור.¹²⁸ מנין. תדע לך שכן. צא למד מנבל הכרמלי. שבאו אותן עשרה תלמידים וראו כל אותה אכילה ושתייה ולא נהנו ממנו. היו אומרים. לא ביקש זה אלא להורגן: ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. שכשם שביקש נבל מיתתן של תלמידי חכמים. לפיכך נפל ברוחו עשרת ימים. שנאמר ויהי כעשרת הימים ויגוף וגו' (ש"א כ"ה ל"ח). אם מרובין הם. יאמר כארבעים יום או כחמשים יום. ואם מועטין הן. יאמר כארבעה או כחמשה ימים. מה ת"ל ויהי כעשרת הימים. אילו עשרת ימים שבין ר"ה ליום הכיפורים. שנתן להן הקב"ה לישראל לעשות תשובה ולמחול להן על כל עונותיהן. כך נתנו לו לנבל לעשות תשובה. ולא עשה. לכך נאמר ויהי כעשרת הימים. ומה ענין של אחריו. וישמע דוד כי מת נבל (גו') ויאמר ברוך ה' אשר רב את ריב חרפתי וגו' (שם ל"ט). בודאי יכין רשע וצדיק ילבש (איוב כ"ז כ"ט). זו היא אחריתו של עולם:¹²⁹

* * *

¹²⁴ במקרא כתוב בקדוש. בד"ו הרבה קטועים ושיבושים קלים: ¹²⁵ כל זה הגהתי עפ"י חילקוט קדושים שהובא שם המאמר. ולא הוספתי עליו רק המלה בלב. והיא עפ"י לשון הת"כ לא אמרתי כי אם בשנאה שבלב. בד"ו המאמר משובש לגמרי: ¹²⁶ בילקוט שם שינוים קלים וגו' לוקח לו קלון שהוא עצמו בעל מוס וזה נמשך אסיפיה דקרא: ¹²⁷ במקרא כתוב ובאבוד. בילקוט שם הגי' כיוצא בדבר אתה אומר בנפול וגו': ¹²⁸ מכאן ואילך קטע בילקוט. בד"ו הדברים משובשים: ¹²⁹ וכ"ה בד"ו ובמקרא ליתא רשע. ועיי' ר"ה י"ח ע"א דאיתאמרא בשם רבה בר אבוח:

* * *

נוכה פני ה' (איכה ג' י"ט). [אבינו] שבשמים (יראה) [ראה] בעונינו (יירי) [וריה] ריבינו. ויעלה עלבוננו לפניך בכל שעה ושעה:¹ זכור כמה בעלי בתים יש בהן בישראל שאין להם כלום ועוסקין בתורה בכל יום תמיד:² זכור כמה עניים ואבינים יש בישראל שאומות העולם מושכין את בשרן מעליהן ועוסקין בתורה בכל יום תמיד:³ זכור כמה סומין יש בהן בישראל שאין להם מזונות ונותנין [שכר] ומלמדין בניהם תורה:⁴ זכור כמה נערים וקטנים יש בהן בישראל שאין יודעים בין ימינם לשמאלם ועוסקים בתורה בכל יום תמיד: זכור כמה זקנים וקנות יש בהן בישראל שמשכימין ומעריבין לבית הכנסת ולבית המדרש. מחמדין ומתאווין ומצפיין לישועתך בכל יום תמיד:⁵ אבי שבשמים. צדיק אתה חסיד אתה [ו]כל מעשיך באמונה. יגולו רחמך הרבים על בניך. שאילמלי תמצא בהן באומות העולם עשרה בני אדם בעיר קטנה שאמרו חכמים [ו]תשפטם באיסורין [ו]תביא עליהן עניות ויכולין לעמוד בהן.⁶ יברוך וישבחך ויפארוך. יתברך שמך מהרה ובזמן קרוב לעיני כל הבייריה.⁷ ומעשינו דינו שתיקה:⁸

העבודה. בכל יום ויום בכל שעה ושעה שאני קורא את המקרא הזה. אלך ואשובה אל מקומי וגו' (הושע ה' ט"ז).⁹ נשבר לבי בקרבי. הרי לך כמשיב על [דברי] בנימין אחי.¹⁰ אמשול לך משל. ואומר לך גופו של דבר מהו. משל. הרי יש לך עבד בתוך ביתך.¹¹ וגידלתו מיום שבא לעולם ועד יום שהגיע לפירקו. (והשיאתה) לו אשה והוליד בנים ובנות. וגידלן מתוך הצער ומתוך השיעבוד ומתוך השליטול ומתוך המירור ומתוך

מאיר עין פרק (י"ט).

בכתי' אין כאן סליק פירקא אבל רישומו ניכר שהיה כתוב סליק פירקא ומחקם:
 1 הגהתי עפי' הד"ו או שצריך להגיה לפניו. (ומלת אבינו הוספתי מסברא). אבל יותר נ"ל שהוא מנוסח תפלת שמונה עשרה שאמרו המפרשים שיסורה ע"ש המקראות ראה עניי וחלצני וגו' ריבה ריבי וגאלני וגו' בהמניא אפי'. ונ"ל שממך תפלתו למקרא דלעיל ברוך ה' אשר רב את ריב חרפתו וגו'. וע"כ מסברא דלית כאן סליק פירקא: 2 בד"ו משובש קצת: 3 בד"ו משובש קצת: 4 הגהתי כמו שהוא להלן ובד"ו משובש: 5 בד"ו ומחמדין: 6 באיסורין. פי' במאסר ובד"ו בייסורין ותבא עליהן עניות יכולין וגו': 7 בד"ו ויפארוך שמך יתפאר ויתברך לעיני כל הבריות: 8 כל' אם תמצא כך יברוך המה ואנו לא נקרא תגר כלפי מדותיך אלא מעשינו דינו שתיקה. ופי' עיר קטנה שאמרו חכמים. דהנן במגילה ה' ע"א אי זו היא עיר גדולה כל שיש בה עשרה בטלנין. ואע"ג דמסוים התם פחות מכאן ה"ז כפר. כל' לענין קריאת מגילה תידון ככפר. אבל עיקר שמה עיר קטנה. דמדאמרינן גדולה מכלל דאיכא קטנה. ובפירוש שנינו שם כ"ז ע"ב א"כ אף לא מיער גדולה לעיר קטנה. ולפי שהזכיר שמושבוין ומעריבין לביהכ"ג שיהיו מצויין שם עשרה שאין להם עשרה בטלנין תפס קטנה. ואמר אם תמצא בא"ה בעיר קטנה כזו שאינה יכולה להספיק עשרה בטלנין עשרה בני אדם וכו': 9 בד"ו ואשוב ובמקרא כתוב אשובה: 10 וכ"ה בד"ו והדברים כחידה הם. ונוסחא חדשה של בעל זקוקין דנורא אינה אלא דברי גביאות. ואשר לבי אומר לי הוא. כי הנבואה הזאת שמענו זאת הכהנים וגו' עד עתה יאכלם חרש את חלקיהם. על מלכות אפרים נאמרה. ואח"כ אמר תקעו שופר בגבעה הצצרה ברמה הרעיו בית און אחריו בנימין. פירוש שבערי בנימין גבעה רמה ובית און יכריזו בשופר ותצצרה שיבואו לאפרים לעזרה אף שהם ממלכות יהודה. ופי' אחריו בנימין הוא כענין מני אפרים שרשם בעמלק אחריו בנימין בעמלקין (שופטים ה' י"ד). ואח"כ אמר הנביא שאף על יהודה ישפוך עברתו. ומסוים כי אנכי כשהל' לאפרים וככפיר לבית יהודה וגו' אלך אשובה אל מקומי וגו'. ותרועת השופר ותצצרה לא תועיל. כי בנימין הקטן יהיה גרמס בין אפרים ויהודה וסוף סוף אלך אשובה אל מקומי וגו'. ולא אשכון לא באפרים ולא ביהודה אף לא בבנימין. ובא אליהו בעל הספר ואמר שזה המקרא אלך אשובה הוא כמשיב על דברי בנימין. ולפי שאליהו מבני בניה של רחל על כן תפס בלשונו בנימין אחי: 11 בד"ו אמשול לך משל למה הדבר דומה. ואומר לך גופו של דבר מהו. מה המשל שיש. הרי שיש לו עבד בתוך ביתו וכו'. והנה הדברים האחרונים משובשים קצת וצ"ל לך וכו' ביתך:

הדחק ומתוך מזונות שאין לו. לאחר שעה (אמר) [אמרת] לו. אמור לבניך ויעשו עימך מלאכה בסתר. עמד והרג את כולן בשעה אחת ברגע אחד. זה מה הוא עליך. [הרי נותן] לו שלא בא לעולם.¹² או יש (לו) [לך] בן בתוך [ביתו] וגידלתו מיום שבא לעולם עד יום שהגיע לפירקו. והישאתה לו אשה. ובניתה לו בית. ומלאת את ביתו חמין ושעורין ופול ועדשים וכל מיני קטנית. לאחר שעה כשאתם יושבין אתה והוא על שולחן אחד. עמד הוא עליך לאחורך והיכך והשפילך לארץ. זה מי הוא עליך. אם (בני) [בנך] הוא. לא הינחתו בתוך [ביתו] [ביתך] אפילו שעה אחת. או יש לך בן בתוך ביתך ממחר מבעיר ושוקד לעבור את עבירות. ואומר. אין בכך כלום. ממחר מבעיר ושוקד לגזול את הגזל. ואומר. אין בכך כלום. ממחר מבעיר ושוקד לשפוך את הדם. ואומר. אין בכך כלום. ועצל בבית המדרש ועצל מלעשות בו תורה. כדי שיחוב את אשתו ואת בניו ואת בני ביתו. זה מי הוא עליך. זה חייב בארבע מיתות שנמסרו (ל) [ל] בית דין (ול) [ובכל] מיתות האמורות בתורה.¹³ יודעין שמתין בניהן בעונותיהן. שנאמר גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים וגו' ירמיה ב' ל"ד. ואומר יודע צדיק נפש בהמתו וגו' (משלי י"ב). יודע צדיק. כאי זה צד. יש בו באדם דברי תורה (הא כאי זה צד) יודע בעצמו שלא יבא לידי עבירה ולידי דבר מכוער. העלה דבר על דעתו. אמר. אוי לי שמא מתו אחד מבניי בעונותיי. לך נאמר יודע צדיק נפש בהמתו: ורחמי רשעים אכזרי (שם). יודעין (שמיתין) [שממיתין] בניהן בעונותיהן והיו עליהן כאכזרים. ועומדין והורגין את בניהן בעונותיהן. לך נאמר ורחמי רשעים אכזרי. במידה שמדדו בה מדדתה להם. שנאמר הנה יום בא אכזרי ועברה וחרון אף וגו' (ישעיה י"ג ט'). ממחרין מבערין ושוקדין לעבור עבירות ואומרים. אין בכך כלום. ממחרין מבערין ושוקדין לגזול את הגזל ואומרים. אין בכך כלום. ממחרין מבערין ושוקדין לשפוך את הדמים ואומרים. אין בכך כלום. שנאמר כי בערה כאש רשעה וגו' (ישעיה ט"ז). במידה שמדדו בה מדדתה להן. שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור וגו' (מלאכי ג' י"ט): בן שתים עשרה שנה מנשה בן חזקיה מלך על יהודה (והיה). שהמליכו הקב"ה וגידלו לטובה. והרבה לו שלום. והרבה לו שנים מכל מלכים שהיו לפניו. ולא עוד אלא שירד משמי שמים העליונים וממקום כבודו וגודלו ותפארתו וקדושתו ושמו הגדול ושכן עמו במקדש. ועמד ועשה דברים יתירים. ואמר. יפה עשיתי שלא דרתי עימו בשכונה. על שלא עסק בכל כחו לעסוק באהבתך שאהבתה אותנו. בשמחה ששמחת בנו. הפרשתה את ישראל מתוך שבעים אומות. ומתוכן הפרשתה שבט לוי. ומשבט לוי הפרשתה כהן גדול שיעמוד ויתפלל ויכפר על כל ישראל בכל שעה ושעה:¹⁴

זכור כמה בעלי בתים יש (להן) [בהן] בישראל שאומות העולם מושכין את בשרן מעליהן ועוסקין בתורה בכל יום תמיד: אבי שבשמים. זכור בריתך

¹² בר"ן נותן לו. ובכתיב מקום פנוי כשתי מלות לכל הפחות. ע"כ הגהתי הרי נותן וכו': ¹³ המשל הראשון הוא כנגד אפרים שלא היה מקום השראת השכינה במלכותו ונאמר עליו ואפרים להוציא אל הורג בניו (הושע ט' י"ג) והמשל הב' הוא כנגד מלכי יהודה וכמו שפסים בענין מנשה: ¹⁴ במקרא כתוב יום ה': ¹⁵ בד"ו בכל המאמר שינויים ושיבושים כלים. ועיי' באלהו זוטא פ"ב:

[עם] הראשונים עם שלשה צדיקים עם אברהם יצחק ויעקב: זכור כמה עניים ואבינונים יש בהן בישראל שאין (בהן) [להן] כלום ועוסקין בתורה בכל יום תמיד: אבי שבשמים. כתבת לנו בתורתך לא תעשוק את רעך ולא תגזול (ויקרא י"ט י"ג). כי ימוך אחיך ומטה ידו עמך (שם ב"ה ל"ה).¹⁶ זכור כמה פיסחין וסומין יש בהן בישראל שאין להן מזונות ונותנין שכר ומלמדין בנייהם תורה: אבי שבשמים. זכור כמה קנייניך אשר מעולם. שנאמר הלא הוא אביך קנך (דברים ל"ב ו'). ואומר ה' קנני ראשית דרכו וגו' (משלי ה' כ"ב).¹⁷ זכור כמה יתומים ואלמנות יש בהן בישראל שאין להם כלום ועוסקין בתורה בכל יום תמיד: אבי שבשמים. זכור רחמך אשר מעולם המה. שנאמר זכור רחמך ה' (דברים ל"ב ו'). ואומר טוב ה' לכל וגו' (שם קמ"ה ט"ז). ואומר לה' הרחמים והסליחות [וגו'] (דניאל ט' ט"ז).¹⁸ ואומר ה' ה' אל רחום וחנון וגו' (שמות ל"ד ו'). זכור כמה זקנים וזקנות יש בהן בישראל שמשכימין ומעריבין לבית הכנסת ולבית המדרש ומחמדין ומצפין ומתאווין לישועתך בכל יום תמיד: אבי שבשמים. כתבת לנו בתורתך לא יומתו אבות על בנים ובנים וגו' (דברים כ"ד ט"ז). ואומר בן לא ישא בעון האב ואב לא ישא בעון הבן צדקת וגו' (יחזקאל י"ה כ'). חס ושלום. יאבדו ישראל מן העולם ותאבד תורתך מן העולם. שנו חכמים במשנה. אם אין תורה אין דרך ארץ. אם אין דרך ארץ אין תורה (אבות פ"ג מ"ז): אבינו שבשמים. עשה עמנו כעבור שמך הגדול שנקרא עלינו על יום השביעי ועל שאר המצוות. זכור כמה נערים וקטנים יש בהן בישראל שאין יודעין בין ימינם לשמאלם ועוסקין בתורה בכל יום תמיד: אבינו שבשמים. כתבת לנו את המקרא שנתתה לנו על ידי עבדיך הנביאים. ואני לא אחוס על ננוה העיר הגדולה וגו' (יונה ד' י"א). מה אם יתגלגלו (רחמים) [רחמך] הרבים עלינו ויק[ו]יים לנו מה שאמרו שפתך. למעני למעני אעשה (ישעיה מ"ה י"א):

* * *

שאי אליו כפיך על נפש עוללך (איכה ב' שם). מיכן אמרו ישמור אדם עצמו ועל בניו ועל בני ביתו שלא יצא אחד מהן לידי עבירה ולידי דבר מכווער. שנאמר הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגו' (דברים ל"א י"ב). ואומר אספו עם קדשו קהל אספו זקנים אספו עוללים [וגו'] (יואל ב' ט"ז). אין זקנים אלא תלמידי חכמים. שנאמר אספה לי שבעים איש מוקני ישראל (במדבר י"א ט"ז). עוללים. אין עוללים אלא תינוקות של בית רבן. יונקי שדים (יואל שם). אין שדים אלא תורה. שנאמר למען תינקו ושבעתם משד תנחומיה וגו' (ישעיה ס"ו י"א). ואומר יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה (יואל שם). מיכן אמרו. אפילו חכם מישראל שהוא כמשה רבינו וחסיד באהרן אחיו לא יאמר. הוואיל והריני בתוך ביתי. שלום עליך נפשי. אלא יצא ויכנס עם

¹⁶ במקרא כתוב וזי: ¹⁷ כלל ישראל ותורה עיו' לעיל פ"ד. ¹⁸ במקרא כתוב לאדני אלהינו.

* * *

מאיר עין פרק (כ').

בכת"ו אין כאן סליק פירקא אבל אף כאן רישומו ניכר שהיה כתוב סליק פירקא ומחקם:
¹ במקרא כתוב קבצו זקנים:

הציבור בצער. עליו הוא אומר יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה:² בין האולם ולמזבח וגו' (ויאל שם י"א). מקום שהכהנים נכנסים בחשאת באשם בשלמים [וכלל מיני זבחים כולם:

ד"א בין האולם ולמזבח. כשם שהקב"ה יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים ירד משמי שמים העליונים ממקום כבודו וגודלו ומלכותו ותפארתו וקדושתו ושמו הגדול ושכן ביניהם של ישראל בשביל תורה שעשו.³ מיכן אמרו אפילו יש לו לאדם מאה בתים ומאה כרמים ושדות. יניח את הכל וילך לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ולכל מקום שמחדשין בו תורה. שבשביל דבר זה אדם זוכה לכל. וכן דוד אומר. אם אתן שינה לעיני ולעפעפי תנומה (תהלים קל"ב ד.).⁴ ואומר עד אמצא מקום לה' וגו' (שם ה.). מתוך כך זכה לדברים גדולים. מיכן אמרו. תלמיד חכם שיש לך בתוך ביתך ויודע במידותיו (הוא) יפרנס את בני ביתך.⁵ לעולם ברכה נכנסת לו במעשה ידיו. שכן מצינו ביוסף. שנכנס בבית פוטיפר. מה נאמר בו. ויהי מאז הפקיד אותו בביתו וגו' (בראשית ל"ט ה.). מיכן אמרו. ארבע תכיפות הן. תכף לסמיכה שחיה. תכף לגאולה תפילה. תכף לנשילת ידים ברכה. תכף לתלמיד חכם ברכה נכנסת לו במעשה ידיו:⁶

ויאמרו חוסה ה' על עמך וגו' (ויאל שם.) (החוק) (ה' חנוך) ורחום מלא רחמים רבים. שפתים דובכות מישרים. שפתים נאות בחכמה בבינה בדיעה בהשכל. שומע תפילה מיד. כי מי גוי גדול וגו' (דברים ד' ז.). ועליה אמר דוד. אנא ה' מלטה נפשי [וגו'] (תהלים קט"ו ד.). (אם) [אף] הקב"ה השיבו בתשובה.⁷ שנאמר ויען ה' ויאמר לעמו הנני שולח לכם את הדגן וגו' (ויאל שם י"ט). וכל כך למה. שלא יצאו ישראל מתוך בתיהן ויצאו בעיירות אחרות ויביאו בר לחם ומזון לתוך בתיהן. לכך נאמר חוסה ה' על עמך: כל גוים הנשואים בארץ לימות המשיח. הולכין (לבתיהן) לארץ ישראל.⁸ ומביאים בר לחם ומזון לתוך בתיהם של ישראל. [ומעשרין אותן עושר גדול. שנאמר ואשרו אתכם כל הגוים (מלאכי ג' י"ב). ואומר ושלמתי לכם את השנים (וי"ו) [אשר אכל הארבה הילק והחסיל והגזם חילי הגדול וגו'] (ויאל שם כ"ה). אילו ארבע מלכיות שנשתעבדו בהן בישראל. וכל כך למה. כדי ליתן להן שכרן. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שכעס על בנו. תפסו בידו והכניסו לבית רבו. עמד רבו והכהו מכות גדולות בפני אביו. לאחר שפנה יום. בא (רבו) [הבן] ונשתטח לפני אביו. אמר לו. בני. אף על פי שהיכיתך מכות גדולות. אינך אלא מכות קטנות הן. כך ישראל מתייסרין במעשיהן ואינן אלא ייסורין קלין. לכך נאמר ושלמתי לכם את השנים וגו':¹⁰

פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום. מצאני זקן אחד. אמר לי. רבי. מפני מה חלק הקב"ה את עולמו לשני גוים לשתי ממלכות. אמרתי לו.

² בד"ו שינוס ושיבושים. ועיי' לקמן פכ"ד ובאליהו זוטא בפרק אחרון: ³ כך יבנו בין האולם ולמזבח ויאמרו חוסה ה' על עמך: ⁴ במקרא כתוב שנת: ⁵ כמו שהביא רביה מיוסף. ועיי' באדר"ב פ"ח וקנה לך חבר וכו'. ועיי' לעיל פ"ח: ⁶ עיי' בירושלמי ברכות פ"א ג' תכיפות הן וכו' רביה פ' ואתחנן ונסמן שם. וכו' בברכות בבלי מ"ב ע"א ואיתאמרא בשם אביי אף אנו נאמר תכף לת"ח ברכה וכו' עיי"ש ואולי הוגה כאן עפ"י הגמרא: ⁷ כן הגיה בעל זקוקין דנורא: ⁸ כ"ה בד"ו: ⁹ בד"ו הולכין לבתיהם ומביאין. וב' נוסחאות הן לפנינו שנתעברו: ¹⁰ בד"ו מוקטע ומשובש:

בני אילמלי כל העולם כולו ביד [גוי] אחד גוי. סנחריב מלך אשור ונבוכדנצר מלך בבל עמדו ועשו בהם בישראל כרצונם. הא לא חלק הקב"ה את עולמו לשני גוים לשתי ממלכות אלא כדי לשמור את ישראל. משלו משל. למה הדבר דומה. לתינוקות של בית רבן. שהיה רבן משמרן שלא יצאו ויטבעו בנהר. ויהיו כעולי מצרים. שנאמר כה אמר ה' הנה מים עולים מצפון גוי. שלא יצאו ויכו זה את זה. כדי שלא תכה אותן חמה. ויהיו כעולי מצרים. שני כה אמר ה' הנה מים עולים מצפון וגו' ירמיה מ"ז ב'.¹¹ וכל כך למה. כדי לקדש שמו הגדול. שנאמר ה' שופטינו ה' מחוקקנו וגו' ישיעה ל"ג כ"ב. ואומר ואכלתם אכול ושבוע יואל ב' כ"ו. ואין שביעה אלא דברי תורה. שנאמר צדיק אכול לשובע נפשו וגו' משלי י"ג כ"ה. לכך נאמר ואכלתם אכול ושבוע והללתם את שם ה' אלהיכם אשר עשה עמכם להפליא יואל שם. להפליא בין מעשיהן של צדיקים ולמעשיהן של רשעים. בין מתן [שכרן] של צדיקים בגן עדן למתן פורענות של רשעים בגיהנום. לפי שכל אחד ואחד לפי שכרו בא בעולם.¹² לא גילגל הקב"ה והביא אברהם לעולם אלא בשכר של שם. שנתנבא ארבע מאות שנה על ארצות שבעולם ולא קיבלו ממנו.¹³ ולא גילגל הקב"ה והביא מלכות יון לעולם אלא בשכרו של יפת. שכיסה ערות אביו.¹⁴ לא גילגל הקב"ה והביא מלכות רומי לעולם אלא בשכרו של עשו. שהיה בוכה ומתאנח בשביל שבירך יצחק את יעקב.¹⁵ לא גילגל הקב"ה והביא מלכות מדי לעולם אלא בשכרו של כורש. שהיה בוכה ומתאנח בשעה שהחריבו גוים את בית המקדש.¹⁶ לא גילגל הקב"ה והביא את סנחריב בעולם אלא בשכרו של אשור. שאשור איש בשר היה. ובן עצתו

¹¹ וכן הגיה בעל זקוקין דנורא. וב' מלכויות הם רומי ופרס. עיי' בע"ז ב' ע"ב דמלכות פרס חשיבא בתרה דמלכות רומי. ור' יוסי בן קיסמא נתנבא על התפשטות מלכות פרסיום בבבל ובא"י מנהדרין צ"ה ע"א וב'. ופרסיים עובדי האש הנקראים חברים באו לבבל בתחלת זמן האמוראים. שספרו כיבמות ס"ג ע"ב אמרו ליה לר' יוחנן אתו חברי לבבל שגא נפל וכו' עיי"ש. ובגוטיין ט"ז סע"ב סיפרו רבה בר בר חנה הלש עול לגביה רב יהודה ורבנן וכו' אדהכי אתא ההוא חברה שקלא לשרגא מקמיהו. אמר רחמנא או בטולך או בטולא דבר עשו וכו'. ועיי"ש ברש"י ותו'. ובעל הספר בזמן הפרסיים היה כדמוכח לעיל פ"א: ¹² בד"ו מקוטע קצת: ¹³ כולא הובא בילקוט גח בפ' ויהל נח. ולקמן פכ"ה הוזכר ענין שם בין נביאי דורות הראשונים ועיי' באליהו זוטא פ"ב. ובשתחשוב שנותיו של שם שכל היינו היו ת"ר שנים הנה היה שנתים אחר המבול בן מאה. ובשנולדו הדורות והולידו עד לידת אברהם (בראשית י"א) יעלה המנין ר"צ שנים. וא"כ היה שם בזמן לידת אברהם בן ש"ק שנים. ונשאר לך בזמן היוו ר"י שנים. חשוב ק' של אברהם עד שנולד יצחק וס' של יצחק עד שנולדו יעקב ועשו א"כ היה בזמן לידתו בן תק"ן. עשו היה בן ארבעים כשלקח את נשיו א"כ היה שם בזמן ההוא בן תק"ץ ובזמן עשר השנים האחרונות היתה פלשת יעקב. ואם אלו ה' מאות שנה שנתנבא הם מימיו האחרונים א"כ התחילה בנאותו בזמנו של עבר. עשו שנולד לו פלג שנה אחת והוא דור רביעיים לשם. והיה זה קודם דור הפלגה. ועבר ג"כ נביא היה בסדר עולם רבה פ"א וב"ר פל"ז ועיי' ברש"י ע"ה ת"ב בפ' כי בימיו נפלגה (בראשית י' כ"ה). ולא מצאתי ענין זה שנתנבא ד' מאות שנה בשאר הכרשרשים. אבל הוזכר בהרבה מקומות בית מדרשן של שם ועבר. שנתאחדו שני הנביאים האלו. וכן הוזכרה נבואתו של שם בכמה מקומות לדוגמא בב"ר פס"ג. ואמרו עליו שהיה כהן והוא מלכי צדק מלך שלם עיי' בפדר"א ריש פ"ח וסוף פכ"ז וגדרים ל"ב ע"ב. ובב"ר פפ"ה הוזכרו בית דינו של שם. ותמר בתו היתה ודנוה כבת כהן. ועיכ"פ נתנבא שם קודם לידת אברהם ק"ץ שנה: ¹⁴ בילקוט שם שנה בבבד אביו: ¹⁵ בילקוט בשעה שבירך. ובד"ו משושב. ועיי' לקמן פכ"ד: ¹⁶ בד"ו הסר ומשובש. ובילקוט בבא זו אחר נבוכדנצר וכן נכון עפ"י סדר המאורעות. והוקדם כאן משום שהיה בוכה ומתאנח דומת עשו. ושלא לחשוותו עם אגג שהיה בוכה ומתאנח:

של אברהם אבינו היה.¹⁷ ולא גילגל הקב"ה [והביא נבוכדנצר] בעולם אלא בשכרו של [אוייל] מרוך. שנהג כבוד לאבינו שבשמים.¹⁸ לא גילגל הקב"ה והביא המן לעולם אלא בשכרו של אנג. שהיה בוכה ומתאנח בשעה שהיה חבוש בבית האסורים. אמר. אוי לי שמא יאבד לעולם זרעי.¹⁹ לכך נאמר לא יבושו עמי לעולם (ויאל שם).²⁰

דבר אחר לא יבושו עמי לעולם. אבינו שבשמים ששמינו [בשמו. ושמו] נאה לו והכל שלו והכל מעשה ידיו.²¹ יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים. תהא לך סורת רוח מישראל עבדיך בכל מקומות מושבותיהם. שאילמלי לא כתבת לנו שלישים במועצות ודעת. עשוני. חס ושלום. כאדם אכזרי שכל דרכיו באכזריות. אבל (מה) עשית לנו בחוכמתך ובתבונתך שלישים במועצות ודעת והודעתנו. דור פלוני עשה כך תורה. כך קנסתי (ממנו) [עליו] טובה. ואדם פלוני כך עשה תורה. וכך קנסתי עליו טובה. ודור פלוני כך עשה רעה. וכך קנסתי עליו מיתה. ואדם פלוני כך עשה רעה. וכך קנסתי עליו מיתה. לכך נאמר לא יבושו עמי לעולם.²²

הסילה.¹

דבר אחר שאי אליו כפיך על נפש עולריך. מיכן אמרו יבקש אדם רחמים על עצמו על אשתו ועל בניו ועל ביתו. שלא יצא אחד מהן לא לידי עבירה ולא לידי דבר מכווער. ולא יראה אדם את אביו ואת אמו כשהן מדברים דברים יתירים ויחר[ו]ש להן. ואם עשה כן. הוא והן אין ממלאין את ימיהן. שנאמר רק השמר לך ושמור נפשך מאד וגו' (דברים ד' ט').²

העמופים ברעב בראש כל חוצות (איכה ב' שם). אין חוצות אלא בתי מדרשות. שנאמר שושטו בחוצות ירושלים [וגו'] (ירמיה ה' א'). אותה שעה היה הקב"ה מכניס יגון ואנחה ואין כל ברייה מכיר בו. שנאמר בחוצותיו חגרו שק [ישעיה ט"ו ז'].³ [וכשבא] [כשבא] בלעם בן בעור אצל בלק בן צפור מלך מואב. באותה שעה היה הקב"ה מכניס יגון ואנחה ואין כל ברייה מכיר

¹⁷ בד"ו משוכש. ועיי' בב"ר פל"ז מן האריך ההוא יצא אשור. ובמדרש תהלים ק"ח חמישה (דברים) [אנשים] עמרו בעולם נח שם ועבר אשור ואברהם (שהיו בזמן דור הפלגה) נח לא הקפיד וכו' שם ועבר הטמינו את עצמם אשור אמר היאך אני דר בין רשעים הללו וכו'. אבל שהיה בן עצתו של אברהם לא מצאתו: ¹⁸ וב"ה בילקוט ולקמן פכ"ד. ומסופר הענין מר' יוחנן סנהדרין צ"ו ע"א ורב הונא דרשה בפסוקא דר' כהנא פ' שקלים: ¹⁹ עיי' לקמן פכ"א ולא איתפריש לי מהיכן גמירי. ואולי משום שיחסו הכתוב וקראו האנגי לומר שזכות אנג עברה לו: ²⁰ הוא חוזר לענין הראשון וכל כך למה כדי לקדש וכו'. במקרא כתוב ולא: ²¹ כנ"ל להגיה. ומבואר סדר הפייטן שמך נאה לך ואתה נאה לשמך ושמו קראת בשמך. ובד"ו ששמינו באהלו. ותוא שיבוש מן נאה לו: ²² בד"ו מקוטע ומשובש:

מאיר עין פרק (כ"א) ט"ט.

¹ מראין הרברים שלפני המעתיק הזה חיו ב' בתי' שונים ובא' מצא סליק פירקא סליק פירקא וכתבם. ואח"כ מצא בכת"ב' שלא היו בו הסילוקים. וכאן היה כתוב חסילה. עמד על הדבר שהכל פירקא אהת ועמד וחקק הסילוקים כמו שרבוזתי ע"ז לעיל. אמנם הוא מונה החסילה לפרק. שמפרק דלהלן שהוא בד"ו פכ"ב נרשמו הפרק' בגליון ומונה הפרק דלהלן כ' וכן אינו מכ' ולהלן: ² בד"ו משוכש קצת: ³ זה המקרא במובא נאמר וכל המקראות שם בעתיד וזה בעבר. ופי' שזה המקרא בא להודיעך סיבת ענישו של מואב וגדמסיק: